

PG 3948
.Z78 K9

ІВАН ЗУБЕНКО
КВІТКА НА БАГНІ

КВІТКА НА БАГНІ

Ivan Zubenko

ІВАН ЗУБЕНКО

Kvitka na bahni
КВІТКА НА БАГНІ

ПОВІСТЬ

Л Ї В І В

1 9 3 7

БІБЛІОТЕКА „ДІЛА“, Ч. 15.

НК

PG 3948
. Z 78 K 9

ОБГОРТКА П. КОВЖУНА

З друкарні Видавничої Спілки „Діло“, Львів, Ринок, ч. 10.

INDIANA UNIVERSITY LIBRARY

Digitized by Google

I

Соборна дзвіниця вибила одинацятку. Вулиці позіхали позамиканими столами крамниць. Людський вулик ладився на ніч. Спорожнілими вулицями діловитою приспішеною ходою проходили представники домашнього огнища з поважними обличчями та згорбленими поставами. Та поруч них легким кроком і веселими вогниками цигарок зазначували свою безжурність „молоді“.

До останніх мабуть належали два штабові старшини з відзнаками сотника та поручника. Ось вони йдуть якимось так зневажливо, мовляв: „поспіємо... наше від нас не втече“. Напряв їхньої ходи виявляє зовсім виразну тенденцію в бік „Імперіялю“.

— Уважай, Арсене! — весело сказав старший. — Не підведи!.. не посороми марки штабу... Ти ще свіжий штабовець... не обстріляний...

Чорні очі спалахнули:

— Бійся Бога, Петре: я кільканацять місяців був на фронті, а ти кажеш — не обстріляний!..

— Ха-ха-ха-ха! — щиро засміявся старший товариш, аж сонний візник стрепенувся на своєму сідалі. — Відразу видно, що ти, братіку, зелений...

Також знайшов аргументи! Тут вогонь ще страшніший, як на фронті... Чекай... ось побачиш, як стріляє очима Люсі або Кетті... аж у пятах відчуєш...

Наближалися до бару.

Нічні тіні вели сміливіші атаки на вуличні ліхтарні, що відстрілювалися мерехтливим промінням. Їм помагав „Імперіяль“ снопами веселого світла, що плили від широких вікон та з розмахом відчинюваних дверей.

Двері відчинялися щораз частіше.

Гладко вимощеним підїздом, прикрашеним гарними кльомбами, підкочувалися авта, повози; з них висідали пані та панове, старші та молодші, цивільні та військові — відразу попадаючи у розгорнені рамена спокусливих дверей. Тільки випадкові прохожі, що їм „обставини“ не дозволяли вступити до „Імперіялю“, позирали заздрим оком на завісу зачарованого світу. „З жиру бісяться... не мають де грошей подіти!..“ — сплюнув з пересердя якийсь поважний батько родини і приспішив ходи.

— Ти недавно з поля, — повчав Петро — мабуть відвик від товариських форм. Тож гляди, Арсене: не показуй великого захоплення чи здивування. Взагалі не виявляй виразно своїх почувань. Трохи загорнися Чайльд-Гарольдовим плащем...

— Та вже з тебе буду приклад брата, — ніби невдоволено бурмотів Арсен: — Повчаєш, як гімназиста...

Арсен у душі почував цікавість і легку трему. Ще гімназистом захопила його світова війна. З рядів запасового полку кинула ним до офіцерської школи. Звідти на південно-західній фронт, далі — безпосередньо по світовій війні — війна з москалями, різні українські частини, починаючи від повстанських загонів. І по кільканацятьох місяцях маршів, боїв, окопів, нічлігів по сільських хатах, по довгих місяцях тілесного виснаження та духового напруження — попав він до штабу армії. Тепер він має свіжу білизну, здоровий сон і приваби більшого міста.

Як гайвороння на кинену кістку, так з усіх сторін кельнери у фраках кинулися назустріч молодим гостям.

— А! пане сотнику! Просимо ближче! — кланялися.

— Поважання, шановна братіє! — всміхався Петро: — Сьогодні коло нас Жорж і Трубайло...

Два кельнери виступили наперед і вклонилися.

— А це — показав сотник на Арсена — мій товариш і друг. Прошу його шанувати так, як і мене...

Жорж і Трубайло взяли від військових шинелі, кашкети, стеки.

Гості ввійшли до салі; за ними в пристойній віддалі кельнери.

Петро та Арсен передали загальний поклін товариству і вибрали собі столик напроти сцени під великою лятанією.

— Покищо дві чарки коняку і цитрина — командував Петро: — Накриття на чотири особи...

— Слухаємо! — кельнери кинулися виконувати доручення.

Арсен оглянув яскраво освітлену салю. Напроти них була сцена зі спущеною завісою, на якій Амор пристрасно цілував Псіхе. Перед сценою на салі містилася сальонова дамська орхестра. На стінах — малюнки, гобеліни, свічники. Біля стін — столики, кріселка, вазонкові квіти. Посередині салі велика, гарна пальма-лятанія.

Як мухи кістку цукру, так гості пообсїдали деякі столики. Сміх і легкий гамір наповняли повітря, де з пахощами перфум змагалися клуби тютюнового диму.

Від орхестри відділилася молода, гарна, сильно підмальована жінка і підійшла просто до старшин.

— А, Ямбо! Здоров! Давно тебе не бачила — усміхалася золотими зубами Петрові.

— Цьомаю бузю... — привітався з нею Петро: — Сїдай, Люсі, будь ласка з нами... Ага... ви не знайомі? мій друг Арсен — моя приятелька Люсі.

Арсен дзеленькнув острогами і поцілував руку свіжій знайомій.

— Ти вже співала, Люсі?

— Уже...

— Шкода, що не чув... Я тебе завсїди з такою приємністю слухаю...

Артистка задоволено всміхнулася.

— Для тебе, Ямбо, буду хочби і до ранку співати...

— Дякую... ти добра дівчинка...

Тимчасом Трубайло розставляв посуд, Жорж приніс коняк.

— А ти, Люсі, чого хочеш на початок: коняку чи лікеру?

— Та вже коли рівноправство то рівноправство: нехай буде коняк!

— Ще два коняки! — гукнув Петро до Жоржа: — А тепер чия буде точка?

— Тепер співає Кетті!

— Ну, Арсене, позір! Кетті — каскадна співачка, вогонь... Тримайся!

Арсен, що досі мовчав і ніяково курих папіроску — почервонів і по-дитячому усміхнувся. Він жадібно дивився на приємне личко кабаревої артистки, що була занята Ямбом-Петром: підсміхалася, „робила очко“, кокетувала, якби продовжувала свою естрадову ролю.

Заграла музика.

Бурхлива мелодія раптом сколихнула спокійним плесом салі. Засовгалися крісла, як колоски жита під подувом вітерця, заворушилися голови, нахиляючися в сторону сцени. Мужчини гусаками витягали шиї, дами наставляли льорнети. А на всіх обличчях — усмішка, підхмелена алькоголем і п'яним танцем.

Мачіш! Бакхічний танець!

Піднеслася завіса. На сцену метеликом випурхнула золота бльондинка з голубими очима.

Дехто на салі заплескав у долоні. Роблено-солодкою міною всміхалася дівчина і задоволено оглядала салю.

Та ось її безжурно-байдужий погляд зустрів незнані їй чорні очі. „Що це за гість?“ — немов би стрепенулася. На хвилинку стало їй млосно, після чого приємно, наче на гойданці, коли кошочок спадає вниз; дух спирає, серце ніби перестав битися, щось солодко лоскоче плечі. Танцювати що-вечора для байдужих, зовсім нецікавих осіб — остогидло. Так часто шукала вона очима перед собою когось, хто ріжнввся би від цієї маси манекінів. Чим в і н міг би ріжнитися? — сама не знала. І не вірила, що з такої витертої естради бару — витертої, наче чола та душі нічних каварняних гостей — вона могла б найти якусь людину... Ах, яка це була наївна, безнадійна мрія! Треба було всміхатися до всіх однаково — і до тієї своєї наївної мрії... Остогидло...

А проте вона якось зібгалася, стрепенулася і від довгого часу вперше почула якусь охоту танцювати, гарно затанцювати, зробити вражіння.

Час був уже починати, бо музика не тільки припрошувала, а вже вимагала руху.

І нагло її гнучке тіло відірвалося від підлоги і почало кружляти. У звичайні рухи вона вклала мимоволі трохи ніжності, бажання відорватися від землі. Звичайно її балетовий одяг допомагав їй передавати якомога сильніше змисловість, відкривати привабливість свого тіла — телер вона робила зусилля, щоб визволитися від

тої тілесної змисловости, яка звязувала її з її нестерпним обовязком — лоскотати низькі пристрасти чужих людей.

Здавалось їй на мить, що музика має в собі опьянливість її власної крові переміненої в отруту...

З напів відкритою губою і масними очима вплялилися очі якоїсь лисої голови в її спокусливі стегна, в ледве прикриті блискучими кружальцями груди. Вона бачила, як смаковито підсміхалася якась потвора, прицмокуючи язиком, коли її коротенька спідничка легкою китайською парасолькою підносилася вгору, відкриваючи звабливе тіло.

На цілу салю залунав приємний, сильний голос:

*Мачіш — чудовий танець,
Пянитъ і гріє,
Привіз його еспанець,
Моеї мрії!*

Гості підспівували, пристукували ногами до підлоги, чи руками до мармурових столиків. Сонні очі виблискували, викривлені уста мимохіть склалися в усмішку. Невидні нитки лучили салю зі сценою в одну громаду. Чи справді на салю спливав флюїд із кінчиків пальців тої дівчини, що з розпростертими, як крила у леті, руками, пробувала втриматися у повітрі?

Та за кожним разом, коли на одніську мить настрої слабшав на салі, дівчина мусіла зупинитись, щоб його розбурхати новою строфою:

*Мачіша танцювала
А з ким? — не в гадці
Шампанське попивала
У сепаратці...*

Танечниця демонструвала ту незвичайну лекцію у „шамбр-сепаре“.

Публика любить двозначні жести. Крісла нервово совгались, чути було сміливі жарти старших добродіїв, що підлабузнювались до своїх молодих сусідок.

Арсен піддавався настроєві. Коняк робив своє — помагав за кожною новою чаркою. Арсен стежив за порухами звинного тіла, не знав, чи це тільки механічні судороги, чи мистецтво, за яким скривається жива людина.

Ямбо відірвав погляд від своєї партнерки, повернувся до сцени і тихо свиснув:

— Ого! Браво, Кетті... браво, мала!..

А та немов би далі оповідала останню дію своєї трагедії:

*Ах, мамо, мамо, мамо,
Я маю драму:
За одну ніч із мене
Зробили даму!*

Гості кричали „браво“, стукали в тарілки і шклянки, тупотіли ногами.

Кетті кланялася на всі сторони. Її очі несамохіть звернулися до столика, де сидів румяний юнак з чорними очима. Ті очі тягли її до себе, цікавили своїм дивним супокоем, що панував над усміхом і веселим настроєм молодого старшини.

Завіса впала.

На салі жвавніше забігали кельнери. Вистрілювали корки, дзвонили чарки. Гомін зростав, якби всі на салі щойно тепер пригадали собі, що ввесь день нічого не пили.

Петро підніс палець вгору. Підскочив Трубайло. Петро написав щось на візитівці, подав її кельнерові і ще щось шепнув йому на вухо; той елястично лявіруючи поміж столиками як кіт прошмигнувся поза сцену.

Петро знову дав знак. Питайником зігнувся Жорж:

— Осятер з майонезом...

— Раз...

— Котлети де-Воляй...

— Два...

— Смажені куріпки...

— Три...

— Десер...

— Чотири...

— Чорна кава...

— Пять...

— Зубрівка, коньяк, бенедиктинка... на чотири особи... Але жваво!

— Слухаю, пане сотнику!

— Чекай ще, — зупинила кельнера Люсі рухом руки: — А про мене, Ямбо, ти вже й забув! — з докором глянула на Петра.

— А що таке, дитино?..

— Забув уже про маленькі забаганки твоєї Люсі?..

— Ага... Замов собі сама... ти краще знаєш.

— Нехай буде і так, — зідхнула удавано вона: — Отже слухай, Жорже: кав'яру, устриці і пляшку замороженого „Редерера“...

Кетті сиділа за той час у своїй гардеробі і пробувала здати собі справу із свого першого вражіння. Кілько вона вже бачила тих старшин? Чи можна довіряти першому поглядові? Що таке очі? — мова душі?! Не їй повторяти ці фрази!

Але їй було б цікаво познайомитися ближче з тим новим юнаком. Могла би попросту підійти до Люсі — на неї і так чекає Ямбо з її приятельскою... Ні, сама не піде. Нехай не думають, що робить це зі звички, професійної осоружної звички...

Її думки перебив кельнер.

— Пан Ямбо хотів мене бачити? — струснула золотистими кучериками.

— А ти чого, Спокусо, так довго дала на себе чекати? — привитав її Петро.

— Мусіла-ж я перебратися, не могла-ж так просто, зі сцени до... тебе? За багато заздрісних на салі! — зажартувала. — А ти гадаєш, що ти в полку, де можеш наказувати.

— Ну, вже не сварися... просимо до гурту... Це мій друг Арсен... Поручаю його твоїй опіці.

— Поручник Бурко — почервонів Арсен.

— Дуже приємно, — вона подала Арсенові руку, яку він затримав на мить довше, ніж повинен би при першій знайомості.

— Ай, легше! — крикнула артистка. — Я... слаба істота.

Арсен іще більше почервонів і збентежився. Кетті лукаво усміхнулася.

— Ямбо, — бачу — хоче, щоб я вас сьогодні бавила. Чи вам так страшенне нудно, чи ви сами не вмієте бавитись?

— І нудно... і не вмію. Я рідко буваю в таких... — не знав: чи має сказати „Кафе-шантан“ — ...у товаристві. Мені здається, що це я повинен би вас бавити, такий обов'язок мужчини... Але бігме не вмію... О, хотів би вам сказати комплімент, що ви танцюєте з душею, але — —

Він почервонів уже на цілу щоку і несміливо зупинився на ній своїм гарним, чорним оком. Одягнена в сальонову блакитну сукню Кетті виглядала свіжо, інтелігентно. Арсен здивувався, що вона така молода зблизька, без зморшок довкола очей і уст. Пудра та шмінка скоріше шкодили їй, ніж помагали.

А в її сміливім, штучно-зухвалім погляді завітналися якісь м'які, ніжні вогники. Наче крізь густий серпанок чорних листопадкових хмар продерся клаптик травневого блакиту. Кармін з уст перекинувся на щічки. Зідханням приглушила чуже їй зворушення — чи ж личить воно шансонетці? Притишеним голосом поквапно підхопила:

— Що ж?.. постараюся вас розвеселити... Бавити гостей — це наш обов'язок...

— А чого ми тут будемо так натягнуто сидіти? Га, пташенята? Ану, гайда, до затишного

гніздечка! — гукнув Петро і підніс руку: — Трубайле, приготуйте каюту під четвертим і увесь багаж перенесіть туди...

— Слухаю!

За кілька хвилин товариство вигідно розмістилося в окремій кабінеті з притемненим рожевим світлом. На столі появлялися смачні закуски: майонез, кавіяр, устриці. У вазі з льодом стояв шампан.

— Ану, діти, кожна хвилинка, що минає без праці, втрачена — командував Петро: — За наше парубоцьке!

Випили — чоловіки зубрівки, дами коняку.

Арсен чув, як його обгортають якісь теплі хвили. Ставало приємно, безжурно, не треба було думати. Кошмарним сном здавалося, минула поневірка на фронті: він навіть не уявляв собі, що на світі можуть бути такі гарні речі, як от та музика, що пориває за собою людину в світ далекий від дійсности, ті напитки, що наркотизують нерви, ті молоді жінки, що ховають у собі привабливу, солодку таємницю. Хто могла бути золотава бльондинка зі соковитими устами та знадливими формами?

— Товариші! — жартівливо почала Люсі: — А знаєте, у нас не все гаразд... Нема повної гармонії.

— Якої тобі ще гармонії треба? — кричав Петро — маєш оркестру, шампан, наше товариство!

— Ми всі „хрещені“: „Ямбо“, „Спокуса“, „Солодка“. А цей наш новий товариш — поганин. Треба його „охрестити“ і дати якесь гарне ім'я на спомин нашої зустрічі.

— Гарна думка! А після цього може випемо брудершафт! — підхопила Кетті. — Кбли осмілиться... А покищо — —

Вона моторно налила дві чарки шампана.

— Ану, Люсі, спочатку ви обидвоє...

Незграбно, розливаючи вино, Арсен випив чарку (схрестивши руки з шансонеткою), потім торкнувся устами лица Люсі.

— Браво! Браво! Але наш приятель цілуватися ще не вміє! — плескала в долоні Кетті.

— Він здається і не знає ще, що таке жінка — шепнув їй Петро: — Мусиш його просвітити, Кетті... Хлопець гарний? Га?

— Жовтодзюбик... немовля...

— Ось і ім'я! — підхопила Люсі: — Пан Арсен буде називатися „Жовтодзюбик“!

— Жовтодзюбик! Жовтодзюбик! — вигукнули всі.

— Ну, тепер з нею брудершафт! — командував Петро, наливаючи чарки.

Кетті вже опанувала свій сентиментальний настрій. Вона бачила перед собою гарного гостя, який їй подобався і якому вона, здається, припала до серця. Завтра він мабуть щезне з її очей і не знати, чи повернеться... Зате сьогодні він з нею: пляшки повні, полумиски повні... — Нехай

живе золотий мент! — хотіла крикнути, але заволоділа собою.

Схрещуючи руки з Арсеном, Кетті навмисне притиснулася до його рамени своїми грудьми і лукаво стежила за тим, як хлопець мінився на обличчі.

Коли випили вино, Кетті на одну мить всмокталася Арсенові в уста. Він схопив її за стан і немов дитину підніс у повітря.

— Ну, це в програму не входить... Ти... ведмедю! — відбивалася вона, хоч і не дуже боронилася.

— А ти сильний... неймовірно сильний, — сказала йому, коли той опустив її на землю.

Щиро, по-дитячому всміхаючись, Арсен пояснив:

— Як за віжки потягну, то кінь стає дуба... Ану, доторкнися, які маю біцепси...

Він зігнув у лікті руку і напняв мязи. Кетті доторкнулася до рамени.

— Залізо... справжнє залізо... Як ти обіймаєш, дух спирає...

Аж прижмурила очі, коли задиркувато труснула кучерями:

— Та хто знає, чи ця рука не міцніша, — простягнула йому свою: — Ти... Жовтодзюбе!..

— Дівчата, а хто з вас тут грає ролю господині? дивіться, чарки порожні — завважив Ямбо.

— Ми обидві... за чергою...

Почали знову пити.

Люсі заспівала:

*„Гей у лузі червона калина
 Похилилася —
 Чогось наша славна Україна
 Зажурилася”...*

Петро, що спочатку слухав пісні з опущеною головою, якось стрепенувся, легко стукнув рукою по столі і шерстким голосом перервав спів:

— Люсі, залиши! Патріотичним пісням не місце тут... розумієш?

Шансонетка ніяково і здивовано глянула на нього.

— Не сердися, Ямбо... Я-ж хотіла зробити тобі приемність...

— Ну, то смали щось із свого репертуару для щурів із запілля. Наші пісні можна співати на степу, у полі, на фронті...

Кетті якось нервово здригнулася:

— А справді, якось патріотична боева пісня не личить кабаре́тові... Там стільки душі, серця, правдивої любові... а ми...

Арсенові здавалося, що наче б якась тінь лягла на це погідне личко. Кетті зідхнула і своїм приемним, тепер схвильованим, голосом заспівала:

*„Дівчатка, дівчатка, дівчатка з „Варете”,
 Любов поважна це не те”...*

Рвалися нитки веселої пряжі, безжурність сполохана причаїлася. Немов таємні сутінки тихими, котячими кроками почали закрадатися у жваве темпо бенкету.

Петро це помітив — він усьому надавав тон — усе бачив. Усміхнувся до своєї сусідки:

— Ану, Солодка, для мене: „Від Ростову до Кавказу“!..

Люсі перемогла себе й з кабаретовою бравурою почала популярну пісеньку:

Від Ростова до Кавказу

Не відмовила ні разу...

А присутні підхопили хором:

Командирам — дирам,

Офіцирам — цирам,

Пасажирам — жирам,

Рам-рам рам!

Люсі, кокетуючи Петра, замість „політурщики“, докінчувала: „капітанчики-чики“; а Кетті, гладячи Арсена рукою по обличчі, співала йому: „петлюрщики-чики, молодці“.

Кельнер приніс котлети, нахилився дискретно до Петра:

— Пане сотнику, тут у нас є один гість, який дуже хотів би познайомитися з паном сотником... Просить дозволу приєднатися до вашого товариства...

— Хто він такий?

— Агент від мануфактурної фабрики з Білостока...

— І здається „наш приятель“, — неначе знечевя кинув Трубайло: — Називається Котлярський...

— Ага, так... Ну, то прошу дуже, — запросіть пана Котлярського сюди...

— А з ким він? — кинула до Жоржа Люсі.

— Здається, з мадемуазель Вандою...

— Ну, це ще можливе... бо я не хотіла б бути разом з Тамарою... я з нею гніваюся.

В розчинені двері ввірвалися звуки оркестри, що грала „кек-уока“.

Кетті усміхнулася:

— Не бійся, Люсі... Тамара он танцює...

Небавом до кабінету ввійшов гарно одягнений, середніх літ і неозначеного „загально-європейського“ вигляду чоловік. З ним була товаришка, теж артистка цього кабаре.

Почали знайомитися.

— Мені пані Ванда піддала думку, — ніби виправдував свій учинок новий гість, — приєднатися до вашого, мое панство, товариства... яке вміє найкраще бавитися...

— Дуже, дуже просимо... пане... здається, Котлярський? — добродушно всміхнувся до нього Петро.

Він підвівся і звернувся до присутніх:

— Прохаю панства ласкаво вибачити мені, що залишу вас на хвилину самих: мушу піти до постачання, чи пак до буфету, доповнити наші запаси... Ми дістали в пору підмогу, а харчів ось-ось не стане...

— Прошу пана сотника не турбуватися, — гаряче запротестував Котлярський: — я вже дав замовлення...

— Е, ні, на це я не дозволю — уперся Петро: — Ваша черга ще на вас прийде, а тепер ви

при нашому столі — наш гість! Я зараз вернуся... вибачайте...

Петро вийшов.

— Панове старшини з штабу армії? — почав Котлярський, звертаючись до Арсена.

— Так....

— Дуже, дуже приємно пізнати вас... У штабі прекрасні старшини... А може й „інтерес“ зробимо... Я представник білостоцького концерну мануфактурних фабрик: „Текстильна Асоціація „Волокно“ С. А.“ Може чули? Приїхав запропонувати доставу сукна, полотна і таке інше для вашої армії... Та про це пізніше...

Кельнери почали вносити нові страви та пляшки.

Коли повернувся Петро, настрої спалахнув з новою силою.

В Арсена крутилося в голові — і від вина і від атмосфери, насиченої дражливими перфумами і тютюном. Він не звик до такого швидкого темпа — ні пити ні робити знайомости. ...Влучно назвала його ота спокусниця „Жовтодзюбком“... Поправді він не знав досі жінок. Читав про них багато в романах... знав усякі типи... міг навіть вести дискусію про них... Але він не сидів іще ніколи так близько при гарній молодій жінці, що свобідно брала його за руку, поводитися з ним як... О, саме цього він не вмів собі зясувати, як вона з ним тут поводить. Він досі чомусь думав, що шансонетки це щось таке нещире, негарне, холодне, може навіть... обридливе. А ця Кетті — які он у

неї очі! Дивиться в них — і не надивиться... Якись теплі, веселі... І вся вона така приємна, як цукорок. Може трохи за свобідно поводитися, — але це-ж... це-ж її фах і обовязок... її тут тримають.

Кетті, як навмисне, зачіпає його: то червичком наступить йому на ногу, то притиснеться коліном до його коліна, то грудьми доторкнеться до рамени. Арсен втягає в себе запах коняку, пудри та ще чогось незнаного, від чого напереміну пітніє то стає холодним як прокуратор. Він почуває, що починає обвинувачувати себе: „Навіщо я сюди прийшов?.. Що це за підозріле товариство?..“

А Кетті сидить при ньому і нашіптує:

— Я дуже люблю дивитися, як ти мінішся... О, о!.. в очах у тебе спалахують вогники... Ух, які шалені... хижі... Як у ката, що збирається скочити на мишку... А може Ти хочеш мене зісти?

— Хочу! — осміляється Арсен, але сам цьому не вірить: — А ви...

— Ша! — вона затулила йому рот рукою. — Ми-ж випили, щоб „тикатися“...

Вона присунулася так близько, що він не знав, як висунути свою ліву руку. Треба було рішитися. Здавалося йому, що його тіло напружилося, як колись на фронті, коли треба було йти до атаки. Слів бракувало йому; він не вмів ними гратися для забави. Нараз поривчасто притиснув свою сусідку до себе з незрозумілою собі самому сміливістю:

— А ти не боїшся кота — мишко?

— Ну, ну, пане, руки при собі... Не вмієш поводитися в товаристві!..

Вона відхилилася від нього, поправляючи суконку. Її личко прибрало байдужий вираз, очі похолодніли, на чолі з'явилася сувора зморшка. Тільки в кутиках уст ховалася непомітна лукава усмішка, якої не добачав збентежений хлопець.

— Вибачайте... я не знав... не буду...

— Сидіти пристойно, бо інакше піду собі геть...

Зніяковілий Арсен виглядав так розгублено, що вона аж усміхнулася.

— На перший раз вибачаю...

В кабінеті було гамірно та весело. Ерос був уже підхмелений — жвавіше втискався поміж пари. Петро притискаючи до себе Люсі та жартуючи, підтримував розмову з Котлярським, що підсів до нього ближче.

— Я мав би до pana сотника одну справу... Для нас обидвох це дуже важне...

— Прошу дуже...

Петро відсунувся від Люсі, яка хоч і надула губки, що про неї забувають, вдоволилася розмовою з Вандою.

Котлярський викладав справу:

— Я — агент білостоцької мануфактури. Наш концерн міг би взяти на себе доставку сукна для вашої армії...

— Прошу дуже... зверніться до нашого постачання...

— В тім-то і річ, пане сотнику... Я подам оферту, але хотів би заручитися вашою допомогою, щоб її прийняли. Ви, пане сотнику, дістанете гарний процент... то вам належиться... Сподіваюся, замовлення буде велике... отже і ваш відсоток...

— Дякую, дякую... мені нічого не треба... Але що ж я можу для вас зробити?

— Дуже багато... Але насамперед випемо за успіх нашої акції...

Котлярський налив коняку.

— Ваше здоровля, пане сотнику...

— Будьмо...!

— Якби ви могли, пане сотнику, то я просив би вас подати мені дані, кілько ви потребуєте сукна синього, жовтого і так далі... На підставі цих даних я міг би виготовити оферту для вашого командування...

— Ага, — зрозумів Петро: — себто, ніби то для піхоти, кінноти, чи що? Добре, я поговорю з начальником постачання...

— Десять процент від замовлення будете мати... Це ваша законна провізія, — поспішно докинув Котлярський на заперечливий рух старшини: — Зрештою якось погодимся...

Петро немов би далі прислухався до музики, що долітала через коридор із салі. Та несподівано підвівся і довірочно шепнув до Котлярського:

— Прошу, пане товаришу, на хвилинку за мною на коридор... Умовимося щодо нашої зустрічі і... взагалі нашої справи... Бо тут не зовсім зручно...

— Прошу дуже...

Вони попрямували до виходу.

— А ви куди? — скрикнули Люсі та Ванда.

— Просимо вибачити і зачекати одну тільки хвилиночку... Маємо важну справу... — виправдувався Петро.

Навіть Арсен відірвав від Кетті свою підхмелену голову і глянув у напрямі виходу. За хвилину йому здалося, що в коридорі майнули червоні аксельбанти польових жандармів.

Незабаром Петро ввійшов сам один.

— Пан Котлярський прохає вибачити: його нагло викликала дирекція фабрики і він мусів відійти...

— Нахаба! — з обуренням крикнула Ванда: Навіть за вечерю не заплатив!...

Невдоволена, з пересердям випила чарку і вийшла з кабінету.

— Веселої вам забави!...

— Ти вже йдеш? — для чемности спитала Люсі.

— Не буду вам перешкоджувати... піду на салю...

Кельнери внесли каву.

— Ну, Арсене, як ти себе почуваш? Чи вдоволений із своєї сусідки? — усміхався Петро до товариша.

Арсен, збитий спантелику холодом Кетті, ніяково мовчав.

— Не звик до такої забави... А ти, Кетті? — підморгнув Ямбо — не занудилася з моїм товаришем?

— Або це мужчина? Його аж просити треба, щоб поцілував, — кокетувала Кетті.

Арсен простягнув до дівчини руку. Вона легко скочила, і сіла йому на коліна.

— Чекай ти, ведмедю!... — і пристрасно поцілувала його в уста.

Арсен не розумів нічого: ще недавно була обурена, коли він пробував її обняти, а тепер сама цілує?...

Поводився стримано, хоч почував, що має охоту відповісти на ці цілунки — виявити їй свою симпатію. Бентежила його вся ця атмосфера прилюдности — голосних розмов, присяг, обіймів, серед яких не можна було розмежувати принятих мертвих формул від проявів людського почування.

Коло другої години почали розходитися.

— Ти зі мною, Ямбо? — спитала Петра Люсі.

— Добре, проведу тебе додому...

— А ти, Жовтодзюбе, проведеш мене? Я мешкаю тут недалеко... — докинула і собі Кетті.

— Чому ні? маю час, можу провести...

— Справжній ведмідь!... — засміялася.

Коли шансонетки пішли до своєї гардероби за плащами, Арсен запитав Петра:

— А що то за один, що з нами був?

— Більшовицький шпигун... — відповів спокійно Петро.

— Де ж він подівся?

— Завтра довідаєшся... Але мовчи... нікому ні слова...

II

— Ну, чого-ж ти став? Прошу ввійти... Дійсно, жовтодзюбий... Боїшся?

Після того, як Арсен трохи пройшовся вулицею на свіжій осінній повітрі, його голова проясніша від хмелю. І тепер нерішучий стояв перед воротами дому, що їх Кетті відімкнула і залишила настіж. Він уперше в житті був у такій ситуації. — Його манив тут невідомий, небезпечний світ — жіноче кохання, але і бентежив, лякав, як новика, що виріс на мужчину, а мав ще досвід і серце молодця.

Після п'яної ночі ввійти до якоїсь кімнати дівчини, з якою ледви познайомився... Ну, і знайомість! Хто-ж вона може бути, коли співає та танцює що-вечора в такому льокалі?... Ясно... Правда, її поведінка трохи інакша від її товаришок, але-ж... це теж може належати до штуки зваблювання мужчин. Пригадав собі хроніку із щоденної бульварної преси про ті таємниці нічних льокалів, які щодня вранці виливалися на вулицю, якби навмисне мусіли спливати до каналів.

Якось сам собі не вірив, що не мав досі нагоди ввійти до самотньої кімнати молодої самостійної жінки. Кілько історій про такі відвідини чував він від своїх товаришів! Коли на нього приходила черга оповідати, прикидався, що теж має свої таємниці, але не вмів їх оповісти, не може.

Пригадував собі, як часто тужив за справжнім знайомством з інтелігентною, ніжною жінкою,

яка... Що все це має спільного з якоюсь Кетті з бару — може донькою якогось сторожа, вуличного мініяйла, спільничкою Бог зна кого з тих закулісових аранжерів нічної гультні по мюзік-голах і кабаретах...

Хотів сказати просто: „Вибачте, але я завтра...” Так легко було збрехати щонебудь...

— Прощу зайти — почув він такий ніжний голос, що всі його сумніви миттю розвіялися. — Не зашкодить після такого бенкету трохи відпочити. Ми поправді і не мали навіть нагоди порозмовляти...

Справді, він зовсім не знав її, варто було б...

З сіней ввійшли в кімнату. Кетті засвітила електричну лампу.

Типова кімнатка кабаревої артистки. За параваном шафа на сукні і ліжко. Коло вікна туалетовий столик із дзеркалом і безліччю фляко-нів і коробок. Ще один звичайний столик, крісла, умивальник. В кутах — гори коробок від капелюхів. На вікні — спиртова машинка, на стінах репродукції із французьких ілюстрованих журналів — здебільшого „Nu au salon“.

На паравані, на спинках крісел, навіть на підлозі — частини жіночої одежі: шовкові панчохи, станики, суконки.

— Прощу розгоститися... Сідай і зачекай: я мушу перебратися...

Вона пішла за параван, і Арсен чув шарудіння шовку.

„Чого я тут? Що мене сюди занесло? Чи не краще втекти?” Із шкільної лави він пішов до вій-

ська. Перебув багато маршів, боїв, пережив неодну воєнну пригоду, але з жіноцтвом ближче не мав нагоди зустрічатися. Може саме тому, зовсім свідомо його товариш Петро звів його з жінкою, до якої він не потребує довго залицятися, не потребує придумувати гарних слів, щоб пізнати той зачарований світ, що йому ввижався так часто у снах.

„Таких” жінок Арсен здавна боявся та уникав. Чув до них якусь органічну відразу. Але Кетті начеб-то — не „така”: вона мила, гарна, приємна. Вона — артистка. І... здається, вона відразу відчула для нього спеціальну симпатію... поводитьсь з ним зовсім інакше, ніж її товаришки...

Ні, він залишиться; він мусить пізнати те, про що так багато то натяками, то з такою браурою оповідали ще в гуртку товаришів-гімназистів. Що він сказав би Петрові? Йому соромно буде показати себе „жовтодзюбком”.

Арсен на всі гудзики запинає свою трему.

Кетті вийшла зза паравану із припудрованим, відсвіженим лицем, одягнена в легкий шляфрок. Здавалося, під цією тонкою матерією вже нічого іншого не було — так виразно виглядали зпоза неї форми тіла.

— Випемо чорної кави... це відсвіжує голову — сказала і почала поратися коло спиртової машинки.

Арсен пожадливими очима стежив за вигинами її тіла. Інколи вона доторкалася своїм коліном його коліна — тоді чув якісь дріжаки. Може це було від зусилля, щоб заволодіти собою.

Приладивши каву, Кетті налила два малень-

кі горнятка; одне присунула Арсенові, друге поставила собі. Сама сіла поруч і почала приглядатися гостеві, якби чекаючи подяки за гостину.

Кетті усміхнулася; він ніяковіє. Пригадала собі Ямбові слова, що Арсен „не знає ще, що таке жінка”. Невже-ж вона перша має відхилити перед ним заслону, за якою скривається захована жага? Невинний?... Звідкись налетіло зідхання... щось ворухнулося в грудях... шарпнув ним спогад... І вона колись була така сама — несмілива, чиста... А що життя зробило з нею? життя? — Ні, вони чоловіки...

І чує, як наростає клубок — щось наче ображена справедливість, жадоба помсти... Ненависть? Ні, ненависти вона не відчуває до цього хлопця. Не може чути — ці очі: глибокі, теплі, щирі, наївні, паралізують усякий недобрий відрух; але і — ваблять. Хотіла б зрівнятись з ним — цим вирівняла б один рахунок більше з життям, якому вона не мала змоги відплатитись.

Гляділа на нього прихильно наче милувалася, він легенько блід, то червонів.

— Шкода тебе, поручнику, як убють тебе на війні... Ти мені подобаєшся... такий молодий, здоровий... Жаль тратити життя.

Арсен усміхнувся. Ця тема — війни — була йому близька та приємна. Бадьоро відповів:

— Нехай убють... когось мусять убити, на те війна... Але і я відправив на той світ не одного воюга, що напосівся на Україну!

— Ти із тих „ширих”, завзятих? — легко усміхаючись запитала.

Арсен споважнів.

— Не кажи так, Кетті... Так часом наші вороги-москалі кепкують із свідомих українців... Я такий, як і весь наш народ — виконую свій обов'язок... Ех, Кетті, ти живеш у місті і мабуть не знаєш, який гарний наш народ на селі... Шкода, що ти не знаєш села...

— Я? Не знаю села?!

Крізь пудру виступили в неї румянці. Вона наче засоромилась від такого здогаду, що живе якимсь штучним, каварняним життям. Чого прийшов сюди цей гарний, мальований, але такий простий, наївний хлопець? Замість пікантних тем, масних двозначників, замість флірту — згадує війну, народ, рідне село... А проте їй тепло, приємно. Наче привидівся давній сон, наче забуті мольдиці виринули зпоза мряки.

Відвернулася, щоб не показати свого зворушення.

— Можливо, що я й не знаю... села як треба...

Стало їй досадно на саму себе. Чого-ж вона піддається нараз якійсь мелянхолії? Чи не попадає під вплив цього смаркача, що дозволяє йому сам-на-сам розводити якусь філософію?

Кокетливо труснула кучерями.

— Ет, що там про це говорити! Ти от краще скажи мені: чи хочеш бути моїм чоловіком?

Вона знизила голос до пристрасного шепоту. Він здивований, якби переляканий, поглянув на неї.

— Чоловіком? Чому ні? Хотів би... тільки може пізніше... тепер не час женитись — війна...

Кетті не розуміє, про що він каже і для певности ще раз питає:

— То ти справді хотів би женитися зі мною?

— А чому-ж ні? Ти мені подобаєшся... Я... я... люблю тебе і...

Кетті голосно сміється; так сміється, що Арсен розгублено оглядається навколо, наче шукає поради в цієї шафи, в цього столика: невже-ж вона глузує собі з нього?

— Ха-ха-ха-ха!... Чи чував хто таке? Він би хотів женитися зі мною! Зі мною!!! Ех, дурнику мій жовтодзюбий!...

Аж тепер вона почуває наче б злість — на себе, що не може найти доступу до цього наївного хлопця; він зовсім не вміє поводитися по мужеськи... Легким скоком сіла йому на коліна, лівою рукою обняла за шию. Пола її шляфрока відгорнулася та обнажила ногу; трохи вище коліно вкривала ще шовкова панчішка, місця на голій нозі білим мармуром відбивались від темного шовку.

Молодий хлопець тремтів. Чув, як від її тіла переливається до нього якість отруйне тепло та напинає нерви. Чорна кава повинна була його впокоїти, та ні, — серце бється щораз живіше. Кров кружляла в ньому зовсім інакше, як досі. Може він таки забагато випив? Треба б зробити одне більше зусилля... Та він не мав сили встати. Треба б було щось сказати і піти... Шарпнувся,

але відчув, що не на те, щоб відійти. Неначе крізь якийсь серпанок мряки чув тільки жагучий шепіт:

— Не хвилюйся... не хвилюйся... прошу тебе: не хвилюйся...

...Коли Арсен розплющив очі — із здивуванням помітив, що він не у своїм ліжку.

Блідий ранок соромливо зазирає у вікно і виявив наооч увесь непорядок, що його ховала дискретна ніч. Арсен спочатку не міг второпати, як то могло статися, що він такий точний і солідний, так безладно порозкидав свої речі.

Поволі пригадував усе. Румянець сорому залив йому лице. Водночас у ньому змагалися два різні почування: якихось гордоців, що нарешті пережив щось нове, що рівняло його з іншими товаришами зброї і якогось остраху, чи не попав він у халепу зробивши таке легке знайомство.

Почув якийсь шарудіння за параваном у кімнаті.

— Уже прокинувся? — спитала Кетті? — Одягайся та мийся... там є свіжа вода.

Одягаючися, Арсен хвилювався: як він погляне на Кетті, як подивиться їй у вічі? На хвилинку ринула думка: тікати; але відразу вона зникла і зникла. Тепер уже запізно... Поводився якось машинально, якби доручив усе долі, нехай сама вирішить, чим це скінчиться.

За хвилину почув себе сміливіше, коли його вухо торкнув якийсь теплий, щирий, бадьорий голос:

— Добридень... як спалося?... що бачив у сні?

Його погляд побіг по підлозі й зачепився за ніжні оксамитні виступці. Далі перескочив на голівку, повязану блакитною хустиною; обхопив легкий пенюар з білим мережаним фартушком. Аж тепер насмілився стати напроти голубих очей, що аж сяли йому назустріч привітливостю.

— Сідай... зараз зроблю каву і підеш на службу.

Мав таке вражіння, якби його молода жінка розмовляла з ним уранці, як щоденно.

Арсен збирався виходити і не міг. За щось зачепився серцем у цій кімнатці і боляче було відірватися від неї. Відтягався не знаючи, як почати розмову.

— Кетті... ти знову підеш до театру?

Вона засміялася:

— Що за питання? Певно що піду; це-ж мій фах, мій заробіток...

Якісь заздрощі наколювали Арсенове серце. В одну мить уявив собі, якто до неї будуть приходити й інші мужчини... Ні, він не може допустити, щоб якісь там цинічні нахаби могли бути тут, на його місці...

— Кетті, а ми ще побачимося? — несміливо запитав.

— Ну, а чому ж би ні? До каварні чейже потрапиш... та й мою адресу знаєш... Приходи коли маєш вільну хвилину...

Арсен почав хвилюватися: він хотів сказати їй щось такого, чого вона не чула щодня, а вона якось так офіційно його збуває. Невже правда,

що в цих кабареетових „дівах” нема серця? Але він мусить, мусить їй сказати.

— Я, Кетті, прийду... хочу з тобою бачитися... Ти... ти мені подобаєшся... Так не може бути...

— Добре, добре... якось буде — вона явно милувалася його збентеженням і, якби жартувала: — Але уважай: спізнишся до праці... Тобі треба вже йти...

Арсен заметушився.

— Й справді... ну, до побачення, Кетті...

Вона затримала його руку.

— Ти мій справжній жовтодзюбик... Що я маю з тобою робити?... А про найважливіше то ти забув... звичайно — розсіяний молодець... А може ти не маєш грошей?

— Яких грошей?

На хвилинку видивився на неї, наче не розумів. Щось боляче різнуло його по серці.

— Дурнику ти мій наївний... Чи-ж ти думаєш, що ми тільки самим коханням живемо? А за це все чим же ми будемо платити? — повела рукою по кімнаті.

Арсен почув наче образу. Похапливо сягнув до кишені по гаманець. Хотів виправдуватися, що він не забув, але боявся її образити. Але на словах вийшло це зовсім інакше.

— Вибач, Кетті, я справді якось не взяв під увагу цієї прози. Я такий розсіяний. Це мені першина...

Йй теж стало ніяково. Непотрібно сказала якось занадто різко.

— Бачиш... я давно вже хотіла купити собі нову суконку. Не можу вічно співати в тій самій... А це коштує. Якби ти мав яку зайву сотку... я була б тобі дуже — —

Він підійшов до неї і поклав на стіл три банкноти по сто карбованців. Лівою рукою обняв її за стан, у праву взяв її руку.

— Кетті, я більше з собою не взяв... Сьогодні я маю варту, аж до завтра до вечора... Позавтра я до тебе прийду... Але ти, Кетті... нікого не приймай за цей час... Добре? Маєш на суконку і на решту, що треба. А позавтра я прийду і принесу більше... маю заощаджені, і платню скоро одержу... Добре, Кетті?

Дивився їй у вічі одвертим, щирим поглядом. Загадкова усмішка мерехтіла в її волошках.

— Ну?

— Гаразд... я буду чекати тебе, — тихо промовила й опустила голову.

— Ти добра, Кетті... до побачення... Нехай тебе ще раз поцілую.

Зрозумів, що цей цілунок зовсім інакший, ніж попередні: у ньому було більше спочутливості, ніж пристрасти, більше дружньої ніжності, ніж фізичного привязання.

*

На обід Кетті пішла до „Імперіялю”. За контрактом шансонетки мали від власника каварні умовлену платню та обіди; зате вечері не мали: на дорогі вечері вони були зобов'язані спокушати гостей.

Обідали не в парадних саях, а в гардеробі за сценою. Подавали їм кельнери.

— Ну, як там твій Жовтодзюбик? — усміхалася Люсі замість привіту.

— Та... от... — з неохотою відповіла Кетті.

— Як от? Мені Ямбо казав, що то добрий хлопець і не скупий...

— Ет, шкода і казати, Люсі...

— Дивно... А мені Жовтодзюбик подобався... Я навіть сама за нього замінялась би з тобою...

— Залишім це — з нехіттю відпекувалася від розмови Кетті.

— Тебе після вчорашнього мабуть голова болить... Випий коняку... Я заплачу... Гей, Жорже!

Підійшов чорнявий кельнер.

— Коняку і коробку анчовсів, на мій рахунок, — замовила Люсі.

Кельнер відійшов, цікаво споглядаючи на золотоволосу Кетті, яка від сумного настрою, наче вигарніла, прибрала більше шляхетний вид.

— Ану, Кетті, за наших хлопців!...

Дві чарки коняку оживили Кетті.

— Чогось почуваю себе недобре, Люсі...

— Що тобі?

— Остогидло все це...

— Чому-ж нараз так зранку і в такий гарний день?

— Обрид мені і цей „Імперіаль”, і наш „папа”, і ця сцена, і ці масні, похотливі гості...

— Що ти таке базикаеш, Кетті? — дивува-

лася товаришка: — Чи не в черниці хочеш постригтися?

— Справді, Люсі, бувають і такі хвилини... Ти не смійся з мене... Для чого оце наше розгульне життя? Кому потрібна наша праця?...

— Що ти проповідувати взялася, чи що? Як пригадати вчорашню забаву, то це якось виходить дивно, так несподівано...

— Гляди, Люсі, яка боротьба навколо: люди змагаються, гинуть за якісь ідеї. Навколо — такі трагедії, а ми все маріонетки на шнурках...

— Ті трагедії не для нас, Кетті... Яке нам діло лізти в вир боротьби? Чи ті, чи інші переможуть — що нам з того? Нам потрібні переможці, але з грішми... щоб мали щедрю руку, були вразливі на нашу красу, вміли оцінити наше веселе товариство... Пий, Кетті, і жени геть від себе цю непотрібну мелянхолію, вона зовсім не личить кабаретовій артистці...

— Так... ти правду сказала... Кабаретовій артистці не личать поважні лю д с ь к і почування. У неї на очах показалися сльози.

— Ми можемо тільки забавляти дурнів і нахаб, і продавати себе...

— Ну, годі вже... сховай сльози, Кетті... надходить той шпигун Жорж... Скаже шефові, що ти розкисла...

По обіді Кетті пішла пройтися по місті.

Зір її притягнула до себе блискуча вистава ювелірної крамниці. Мимохіть зупинилася: от так собі подивитися на гарні речі; цеж так приємно

ні про що не думати, тільки тішити око грою барв. Он перстені підморгують до неї синіми, зеленими, голубими очима, немов кажуть: „Покинь журбу!... бери приклад з нас: ми нічим не переймаємося, байдужі до життєвої метушні — тому ми такі незмінно гарні, вічні... Он на браслетці застигла чиясь крапля крові, — золоті годиннички дивляться на неї, якби пригадували, що час минає; здається, плачуть, — та і це їх не зворушує... вони підморгують стрілками, наче віями. Золото і срібло має в собі тепло і холод. Це істоти — самопевні, зрівноважені, замкнені в собі, пишні в маєстатичному супокої, може через це — не знають ні суму, ні резигнації, ні розпуки.

Кетті чує, як ці всі речі повели наступ на її сумний настрій — і мусіла признатися, що не витримала такої сили.

Намацала в торбинці гаманець, усміхнулася: нині вона несподівано гарно заробила, тож може дозволити собі на якусь цяцьку.

Ввійшла до середини.

— Чим можу служити? — ввічливо звернувся до неї ювелір.

Кетті повела оком по крамниці, щоб ще раз оглянути всі речі і рішити, чого саме зажадати.

— Прошу мені ласкаво показати...

І сама не спохопилася, як уста вимовили те, що їм подиктувало серце:

— „мужеські папіросниці... срібні...

Сказала — і якось тепло їй стало на душі. Теплий струмінь від серця розлився по всьому ті-

лі. Розтанули льодові шпильки, що сьогодні від ранку кололи її сумління. Вона сама не знала, у чому річ, тільки відчувала якийсь тягар на душі; щось муляло, її десь глибоко у підсвідомості. І ось коли нагло вистрілило рішення — їй стало легко; навіть усміхнулася до себе, а соромливі щічки не могли заховати від досвідченого ювелірного ока зрадливої барви.

Вибрала.

— Що коштує?

— Двісті карбованців...

— А золота гарна монограмка?

— Менш-більш: пятьдесят...

— Добре... На завтра можете зробити?

— Буде готове в цій порі... А які літери прийдуть до монограми?

— „А” — скоро та певно відповіла Кетті; потім хвилину надумувалася і несміливо додала: — А, може ще й „Ж”... Але прошу гарно зробити...

— Будете задоволені... наша фірма відповідає за свою роботу...

До „Імперіялю” йшла Кетті в лагіднішим настрої. В гардеробі було гамірно. На маленьких столиках світилися свічки, як на жидівський шабаш. Між свічками стояли дзеркальця та коробки з мальовилами, а біля столиків сиділи „дівчатка з варіете” і характеризувалися до вечірнього виступу.

Займаючи своє місце коло Люсі, Кетті всміхнулася до неї.

— Що, вже проминула твоя мелянхолія? — весело запигала.

— Так, мені вже легше...

Коли Кетті виконала свою точку, почала по-волі перебиратися в гардеробі, але не в сальонову сукню, тільки у простішу, домашню.

З валізочкою в руці пішла до заднього виходу з каварні. В коридорі їй заступив дорогу кельнер Жорж.

Випнувши груди, на яких виблискувала туго накрохмалена, але „не першої свіжости”, з плямами, фракова сорочка, він робив „приемне лице”.

— Ов, а мадемуазель Кетті вже так скоро збираються додому?

— Так, мушу йти — сухо відповіла.

— А я тишив себе надією, що сьогодні буду мати приемність відпровадити вас...

— Я й сама знаю дорогу... не потребую, щоб мене хтось відпроваджував...

— Ну, так... але я вмію бути джентельменом. Мені мадемуазель подобається, і я не хочу нічого задурно...

Він вишкірив свої великі зуби в масній усмішці і нахабно дивився. Кетті спалахнула:

— Прощу уступитися з дороги, пане... Мое поважання!...

— Гм... а то чому ж ви нараз такі горді, мадемуазель Кетті? Я до вас чемно, делікатно... Або то я гірший приятель як ті інші, що сюди приходять?

— Не знаю, гірший чи ліпший, але я можу вибирати собі товариство, пане Жорже! Прошу відчепитися від мене!

— То ви гордуєте мною, пані?

— Не потребую вам цього пояснити...

— Глядіть, щоб не каялися потім!

— Не боюся ваших погроз...

Вона рукою легко відштовхнула його набік і пішла коридором.

Кельнер злісно заціпив зуби:

— Харашо... харашо-с... Пасмотрім...

Вимахнувши серветкою і перекинувши її привичним рухом на ліве рамя, він поплив еластичною ходою на салю.

III.

— Що він собі думає... цей нахабний льокай! — бунтувалася Кетті на згадку про залицяння кельнера Жоржа.

Навмисне пішла поволіше, щоб хуткою ходою не побільшувати свого схвилювання.

Кетті усвідомила собі, що досі вона якось інакше ставилася до подібних явищ: Похотливі погляди, пожадливі натяки і пропозиції, пікантні розмови — не ображали її, навпаки — тішили. З них вона вичувала свою жіночу привабу, яка як-не-як творила підставу її існування та її усміхів. Із самозадоволенням ловила гарячі погляди мужчин, коли танцювала на сцені, приймала компліменти,

підтримувала двозначні розмови на бенкетах і з холодним обрахунком дозволяла себе проводити додому тому, кого вважала за найбільше „надійного”.

Тепер Жоржеве залицання подратувало її. Як він смів!... Як він смів так говорити до неї. Нахаба!

Правда, Кетті з усією ясністю ще не здавала собі справи з того, що власне сталося, але почувала якийсь несмак, подразнення, образу.

Вже зовсім стемніло, вулиці пустіли.

Проходячи головною яскраво освітленою вулицею, Кетті зустріла пару: якийсь вояк вів під руку даму в червонім капелюсі, густо напудровану, з помітно підмальованими устами. Курили папіроски.

— А скільки-ж вас є? — хриплим голосом питала дама.

— П'ятеро...

— Ну, то я не можу одна... Ходім, тут недалеко мешкає одна моя товаришка... візьмемо її... Вони пройшли мимо.

Нервові мурашки побігли по Кеттиному тілі, наче вона голою рукою доторкнулася до жаби.

Невжеж це — її майбутнє?

Покищо вона ніби артистка: співає, танцює. За це одержує від власника кабaretу платню. Правда, цієї платні не вистачає на дорогі сукні, на різні вибаги — тож інколи мусить зловити якусь „велику рибу”. Так роблять усі „кабаретові дівчата”.

Але скільки між тими її товаришками кружляє оповідань про „дівчат”, що втратили голос, вроду, постарілися — і з цих, чи інших причин мусли покинути „артистичну” роботу і сходити до щораз нижчих льокалів, поки не почали виходити на вулицю, як ота в червонім капелюсі, скочувалися на дно і закінчували своє бідолашне життя у шпиталі, у захисті для старців.

Кетті прискорила ходи, наче хотіла оминути стежки на яку штовхає її само життя.

Заспокоїлася аж у своїй кімнатці. Засвітила електричну лямпку, оглянулася навколо, усмінулася.

Мимохіть пригадала собі вчорашню свою пригоду. Який він смішний, цей Арсен! А який неподібний до інших мужчин! Такий щирий, простий. Не нахабний, не цинічний, як інші. Добре, що він завтра прийде. А яка несподіванка його тут зустріне!

На нічний столик коло ліжка поставила електричну лямпку, скоренько роздягнулася й лягла. Та заснути відразу не могла. Що заплющить очі — аж тут не знати звідки зявляється, якби побільшений образ Жоржа з кінськими зубами та похотливою усмішкою. Очі маленькі, а масні-масні, наче в них хто оливи наляв. Кетті присуває до себе ближче лямпку, бере в руки книжку, а зпоза сторінки вже визирає приплескане обличчя з ротом по самі вуха: „Хі-хі-хі-хі-с... Мадемуазель думали відпекатися мене, а я вже тут-с... Я гроші плачу, як і всі...” Повернеться на другий бік, а тут простягаються до неї костисті, закарлючені руки.

І чує шепіт, як гадяче сичання: „Нет... от меня не уйдьош”... Хоче Кетті боронитися — і негодна поворухнутись, тіло стало якесь охляле, безвладне. Хоче кричати — язик наче задубів. Аж ось Кетті чує, як у грудях щось ворухнулося — задзвенів благальний, міцний голос.

Вона бачить себе на сцені в кабареті. Вже скінчила свою точку і хоче відійти, але якісь довжезні руки, з пальцями, як у поліпа тримають її. Шаль, яким вона закрила собі шию, обвився довкола її уст — вона не може крикнути. А на салі сидить Арсен і простягає до неї руку. Між сценою і салею якась прірва залита рідиною — там коньяк, лікери і все це перемішане з помиями, які пливуть з каналу. Вона нахилиється щораз більше вперед, щоб перескочити канал і не зважується. Нараз хтось штовхнув її міцно ззаду, вона скрикує і... прокидається.

В вікно продирався соняшний усміх, веселими зайчиками бігав по підлозі; на столику слабо світила електрична лампка.

Кетті як кітка скочила з ліжка. Як гарно починається день!

Перед полуднем пішла до міста. Гарний її настрій збільшували і погідний, золотистий осінній день і жвавий рух у місті. Серед численних військових, що бігали, їздили, сновигали в усіх напрямках, її очі шукали високої, стрункої постаті з чорними очима. Яка-ж вона дурненька! Усміхнулася сама до себе: таж він вартовий, на службі — якже він може бути в місті?

У ювеліра ще одна приємна хвилина.

— Ну, що пане готова моя папіросниця? —
запитала купця ще з порога крамниці.

Той усміхався.

— А чи-ж мое слово нічого не варте?

Він нагнувся і зпід облявку вийняв папіросницю з прегарною золотою монограмою.

Раптом Кетті аж почервоніла від несподіваної думки:

— А скажіть, будь ласка, пане, чи не маєте ви таких ріжних маленьких фігурочок... таких амулетиків, щоб можна було причепити до віка папіросниці? Знаєте, є такі ріжні квітки, звірятка...

— Є, чому ні? Ви хотіли б певно слоника на щастя?

— Ні, не слоника...

— Є гарні павучки з дорогих камінчиків з золотими ніжками...

— Ні, я б хотіла... коли б тільки було — маленьке жовте курчатко чи взагалі маленьке пташеня...

Легко усміхаючись, вона несміливо, якомсь зпід довгих вій кинула поглядом на ювеліра. Сподівалася, що він іронічно засміється на таке її бажання, яке їй самій видалося наївно-дитяче. Але той усміхався привітно, з задоволенням, що може заспокоїти бажання покупця.

— Є, пані! Прошу поглянути... Ось маю золоті курчатка... Це купують головно на Великдень... чи взагалі на весні...

Він поставив коробку з цими гарними дрібничками. Кетті вибрала собі пискленя, що біжить із роззявленим дзьобиком.

— А чи можна його прикріпити до папіросниці?

— Певно, що можна... За чверть години буде готове...

— То прохаю ось у цім кутику приробити... За чверть години я зайду...

Кетті заплатила і вийшла. З Арсенових грошей у неї залишилося 15 карбованців. Пішла до найкращої харчевої крамниці, купила пляшку дорогого хересу, різних закусок, овочів, солодоців і разом за все заплатила більш як 25 карбованців. Потім зайшла до ювеліра, взяла папіросницю і весело пішла додому.

Давно вже вона не мала такого вдоволення, як тепер; у руках було тяжко від пакунків, зате на душі стало зовсім легко, так легко, як ніколи. Десь глибоко, під верствою шерстких почувань ворухнулося давно призабуте почуття — втіхи від доброго діла. Життя для Кетті було суворе. За вийнятком одної-двох товаришок-шансонеток, приятелів вона не мала. Жіноцтво, інтелігентні, чесні жінки це для неї був чужий, неприступний і неприхильний світ. Цей світ виключав наперед усяку можливість зблизитися з ним. Жінки ненавиділи шансонеток за те, що ті гарні, вільні дівчата, баламутили їм чоловіків, наречених, синів.

Ті нічні співочі птахи і танцюристки мали славу подібну до вломників, які починають свою працю тоді, як усі йдуть спати. Правда, вони мали за собою охорону законів. Але і представники цих законів не ставилися до них краще: вони по-

водилися з ними, як з прокаженими, що поширюють пошесть.

Шансонетки найбільше погорджували жіночим світом офіційно признаних чеснот і вважали його світом машкари та облуди.

З мужчинами справа стояла інакше. Серед них веселі спокусниці мали досить велику частину, яка линула до них, шукала насолоди, витрачала на них великі гроші.

І Кетті робила те, що інші: приймала гроші, бавилася, крутила мужчинам голови, наче мстилася за те погорджування, що його зазнавала від суспільности. Але при цьому вона почувала дивний холод у душі. Серце її наче скамяніло і стало неприступне для людських почувань. Виконуючи все те, що мусіла у своїй тяжкій професії, Кетті кльчастим дротом відгороджувала від своїх гостей свою душу. Не бачила перед собою людини, тільки ті гроші, які одержувала. Гроші ставали їй щораз більше потрібні, щораз більше приваблювали, бо дозволяли на вигідне, безжурне життя.

І ось уперше Кетті почула, що гроші не завсіди мають таку саму вартість. Ті 300 карбованців від Арсена впали перед нею як метеор і осліпили.

Відрухово, силою привычки, вона піднесла їх із землі, але відразу вони почали пекти її. Нащо вона їх взяла, як вона могла натякнути на них? Цей смішний Жовтодзюбик навіть не догадувався, що вона може домагатися заплати. Він-же ж провів її до хати от так собі. Ні, він захопився нею, і почав говорити навіть про кохання.

Він бачив у ній тільки людину, поводився з нею зовсім, як і з чесною жінкою. Він попросту не допустив думки, щоб вона могла ставитися так само до кожного, з ким познайомиться...

Кетті почала переходити в думці ще раз усю їх розмову від першої хвилини, як вони зустрілися і сама собі не вірила. Невже-ж він міг закохатися? А що значили цих 300 карбованців і те прохання, щоб вона нікого іншого не приймала в себе?

Кетті усміхнулася до своїх думок. Якоюсь неймовірною, і привабливою, і далекою і дорогою здалася їй одна з них: вона шансонетка? Може кохати? Чи вже кохає?

Ні, ні... це не для неї... але вона мусить тому наївному хлопчиськові зробити приємну несподіванку...

І так несамохіль Кеттіні думки вже другий день кружляли навколо Арсена. Заспокоїлася аж тоді, коли всі його гроші витратила на дарунки для нього, а ще й із своїх грошей додала, щоб його вгостити, коли прийде у відвідини. З нетерплячкою очікувала тої години, коли вже буде з ним сама.

Збиралася йти на обід до „Імперіялю”, коли до неї в кімнату вбігла задихана Люсі.

— Ти не бачила Жовтодзюбика? — поквапно питала, навіть не вітаючися.

— Ні... а що сталося? — з острахом злетіла тривожна думка. Уява вже малювала Арсена, хорого, забитого, Бог зна якого... Ноги під нею затремтіли.

Люсі сіла на кріселко, з розмахом зложила ногу за ногу, на коліна поклала свою торбинку і дістала звідти коробочку з папіросами.

— Я здибала на вулиці одного знайомого. Казав, що штаб скоро має виступити з міста...

— Як? „Вони” відходять?

— Так, і то мабуть нагло.

— І я не побачу Арсена? Я мушу його знайти, з ним поговорити!...

Кетті почала похапливо надягати капелюх, закинула плащ наопашки, гудзики можна застібнути на вулиці...

— Ходім, Люсі, може ми їх десь здибаємо!...

Силоміць потягнула товаришку з кімнати.

В місті вже був помітний незвичайний рух. Безконечні обози, в супроводі невеличких охоронних частин, прямували на захід. Перебігали сюди-туди верхові вістуні. Зрідка поміж вантажними возами появлявся кращий міський віз або фіякер з жінками та дітворою.

Дві пари нервових очей шукали серед натовпу військових, що йшли хідниками, чи їхали на возах, верхи і при скорострілах, тільки одну людину.

Кетті не витримала.

— Дозвольте запитати, звернулася вона до якогось військового: — чи штаб армії уже виїхав?

Той підозріло поглянув на жінок: нахабне питання! Та мабуть нічого небезпечного його погляд не вишукав: аджеж шпигунки так не поведуться; напевно серцеві справи... Ох! ті любощі! Усміхнувся, похитавши головою:

— Мабуть уже виїхав... напевно не знаю...

Дівчата обігли ще кілька вулиць, але важко було їм зорієнтуватися у великій масі військових і цивільних відворотців. Допитувалися, але хто їм міг сказати щось певне, коли вони сами жили останніми новинами. Ті, що знали справді, може і не хотіли сказати.

Забігли до „Імперіялю” — може там на обід зайшов хтось із знайомих? Нікого не було...

Побігла Кетті додому — може Арсен заходив, може лишив записку? Питалася своєї господині — ні, ця нікого не бачила і записки ніхто не залишив.

Так до вечора метушилася Кетті — і її шлях не перетявся з Арсеновою орбітою.

Змучена, схвильована, верталася додому, коли вже засвітилися ліхтарі на вулицях, а відплив війська змалів і вуличний шум зовсім ущух.

Взяла деякі свої речі і прибита пішла до „Імперіялю” на працю.

Гостей було мало; тривожний настрій міста відбився на відвідинах каварні. Не було для кого навіть програми починати. Покрутившись трохи за сценою, шансонетки пішли додому.

Люсі підпроваджувала свою товаришку: то-рохкотіла безугавку, гнівалася на Ямба, на всіх українців.

Чекай, попадеться він мені ще в руки! — відгрозувалася кулаком у простір: — Я йому пригадаю! Я йому покажу! Ямбище гидкий! Обіцяв ще хутро купити, а зник, як тхір!

— Ет, дай спокій — відмахувалася Кетті: — Бачиш же, що вони відступають... Може часу не мали... це ж війна... Але, я гадаю, вони ще повернуться...

Кетті наче потішала сама себе. Ще вчора блиснув перед нею один промінь надії, такий, що і не ввижався їй раніше у сні, а нині вона не може дігнати його, перевірити, чи це не омана. Те, як вона схвилювалася нараз несподіваною звісткою, відкрило перед нею почування, якого вона сама не сподівалася... Як вона дуже хотіла ще раз побачитися з Арсеном, переконатися... Вона знала, що він — військовий, що доля несподівано кидає ним в усі боки, але вона не думала, що він так несподівано може зникнути.. Вона так тішилася сценою, яку раз-у-раз передумувала, як це вона вручить йому подарунок, на милий спомин і як доказ, що їй непотрібні були його гроші, що вона не за гроші дарувала йому своє кохання. Якби він повірив їй, вона була б спокійніша, їй легше було б зносити розлуку.

А так — що він думає про неї?

Вона аж жахнулася від думки: чи ж ті люди, з якими вона сходилася, яким несамохіть віддавала і частинку своєї душі — чи вони коли згадають про неї, як про людину, живу істоту, з серцем і душею? Невже-ж і Арсен... Арсен, при якому так живо, так зовсім інакше починало битися її серце, піде у світ із зневажливою думкою про неї?!

— Чекайте ви, осоружні гайдамаки! — сорокою скрекотала Люсі: — Ось прийдуть „товари-

ші” — покажуть вам! Не журися, Кетті, — ми з „товаришів” виберемо собі ще кращих хлопців... З комісарами будемо бенкетувати... побачиш!...

Але Кетті вже не чула своєї товаришки. Її сполохані думки летіли за українськими обозами, кружляли навколо хлопця з чорними очима...

Пусткою, непривітним холодом повіяла на Кетті її кімнатка.

Охляла дівчина безсило опустилася на крісло. Її погляд упав на пакуночок. Розгорнула його. Наче до чола мерця, доторкнулася її рука до холодного металю папіросниці; а тут ще й це мертве курчатко, що здавалося — скамяніло у своїм бігу. Неопірене, молоде, з радісним окликом кинулось назустріч життю — та нараз, безголосе застигло. Прирівнювала до нього своє молоде, неопірене кохання.

Кохання?

Може...

Чи не дивне те, що саме в той день, коли Арсен зустрівся вперше з таким легким, принагідним коханням, — вона відчула, що вперше всі ті легкі принагідні почування перемінюються в неї у щось нове, поважне. Арсен не знає більше про її світ, ніж вона про чисте, ідеальне кохання...

Під позліткою маскарадової дійсности, прикритої брудним намулом — на хвилину ворухнулося щось гарне і тепле: надія! Боже, невже-ж для неї став можливий поворот до минулого — того доброго минулого, коли вона ще була під опікою мами?

Нове життя... з родинним теплом... з чистим сумлінням...

З бравурою людини, що лякається розчарувань Кетті відганяла цю спокусливу думку з поля своєї свідомості. Та вона непрохана зачепилася за якийсь окрайчик серця — і там дразнила його, якби пробувала пробити шкаралущу зневіри.

На саму згадку про втрачений і все ще можливий рай — душа наповнялася теплом...

Бувають такі хвилини, коли людина бачить можливість змінити все своє життя і хапається судорожно цієї нагоди, непевна, чи вона вернеться вдруге. Кетті вірила в те, що все залежить у житті, з якою людиною людина зустрінеться і чи душа відповість на кинений поклик. Ось коли проміне така нагода легкосердо пропущена, може життя не зміниться для неї ніколи.

Чи у сірій щоденщині не так само як на війні, де якась одна невеличка причина надає напрям дальшим подіям?

Чекати з заложеними руками завтрішнього дня?

Знову „Імперіяль”... масні погляди, п'яні бенжети, кошмарні ночі... Брр...

Чула, як корч стис її горло, як запекло в очах — і на холодне, з мертвим полиском, бездушне віко папіросниці впала жива, гаряча сльоза.

Відрухово рука потяглася до торбинки: там здавна Кетті тримала порошок морфіни, який дістала від знайомого військового лікаря. Це ховала на „чорну годину”, коли життя стане нестерп-

не. Цим хотіла охоронити себе від смерти „під плотом”.

Але та „чорна година” настала значно скоріше... Ось вона... уже прийшла... дивиться очима Медузи на свою жертву...

Та раптом простягнена рука зависла в повітрі, не досягнувши торбинки.

Кетті чує спротив свого серця:

— Зачекай... зачекай... Аджеж „він” не вмер, він живий... А що як вони повернуться завтра, за тиждень, за місяць? Все може бути, тільки... тебе вже не буде... опам'ятайся...

Охлялим рухом сховала папіросницю до шафи.

*

Коли над містом тріскали шрапнелі, а в місті сварилися скоростріли, коли віддалялися й затихали оклики „Слава”, а голосніше й виразніше звучали: „Товаріщі, вперед!” — Кетті з підпухлими від сліз очима лежала в своїм ліжку, запхавши голову між подушки. А коли сонце на другий день поглянуло на місто, побачило людське муравлище в повному русі. Зміни, на перший погляд, майже не було. Ті самі будинки, такі самі люди — тільки жовто-блакитні прапори замінилися на червоні, а англійського взірця кашкети на гострокінцеві шоломи.

Та це так тільки на перший погляд зовсім чужої з іншої планети людини могло здаватися, що життя тут не змінилося.

Хоч фронт ще не далеко посунувся від мі-

ста, та в ньому вже творився новий лад. Касували старі установи та інституції, творили нові. Люди, що дотепер тримали в руках керму державного й суспільного життя, відходили на підрядні становища, а то й зовсім їх усували з посад. Дехто попав і в вязницю. До влади приходили нові люди, з низів; всюди творилися „ради”.

Пролетаризувалося не тільки державне та громадське життя — ще глибші соціальні зміни зачеплювали кожну одиницю зокрема. Тріскало й валилося право власности; вчорашні заможні робилися жебраками, бо їм відбирали все майно.

Гарячі дні переживав теж „Імперіяль” — дарма, що кафешантани найбільше інтернаціональні установи.

В великій концертній салі багато людей, хоч щойно 10 година зранку. І на сцені люди — тільки не танцюють, не співають, а сидять за столиком, говорять, пишуть, дзвонять.

Збори. Загальні Збори всіх службовців „Імперіялю”. Є тут сторожі, кухарі, посудомийки, кельнери, музики, шансонетки; є і „товариш-хазяїн” на салі, скромно опустивши голову.

Кельнер Жорж, що до свого урядового фракку причепив велику червону розетку, — головує.

— Отже, товариші, поставлена пропозиція, що товариш-хазяїн має одержувати 5% від чистого щоденного доходу нашого підприємства... Може хто хоче висловитися з цього приводу?

— Прошу слова! — озвався старенький кухар, що ще послугачем-хлопцем починав свою ка-

трієру в цім самім „Імперіялі”, коли власником його був батько теєпрішнього господаря.

Кухар почав казати:

— Панове товариші, ось ми тут зібралися й починаємо ділити шкуру ведмедя... Чужого ведмедя, панове, бо не ми його сплювали... Не наш він! Чи ж так буде справедливо? Хазяїн такі довгі роки тримав нас, платив нам... Не один з нас знайшов у нього заробіток і вийшов у люди. Чи ж нам годиться тепер так відплачувати йому? Чи ж нам не краще...

Жорж задзвонив.

— Відбираю вам слово, товаришу, бо ви говорите контрреволюційні речі... Тепер, можна сказати, прийшла настояща свобода... Досить ми вже працювали на капіталістів, пора попрацювати і на себе... Отже товаришеві-хазяїнові лишаємо 5%... Хоч, на мій погляд, і цього не варто давати... Хто проти цього?

Ніхто не підніс руки.

Старий кухар сумно поглянув на господаря.

Жорж казав далі:

— Це підприємство тепер наше... Народне... Мусимо вибрати комітет для кермування ним... а насамперед голову...

Залунали оклики:

— Жорж! Жорж!...

— Жорж Пишкін!

— Пишкін хай буде головою!...

Жорж встав, уклонився, при чому його уста розтяглися в усмішці, широкій, як тарілка.

— Хоч інших пропозицій нема, я все ж проголосую: хто за те, щоб я був головою підприємства, прошу піднести руки!

Більшість піднесла руки, Жорж театралью розкланявся.

— Дякую-с за довіря... А тепер, — казав він далі: — прошу вибрати членів комітету. Я гадаю так, що нам у комітеті треба мати представників кухні, обслуги та сцени... Прошу намічати кандидатів...

Сумно дивилася Кетті на цю процедуру. Думки її блукали десь далеко. Не помітила на собі і пильного, гарячого погляду Жоржа, яким він кинув у її бік, коли його вибрали головою підприємства. Навіть мало здавала собі справу з того, що власне тут діялося. Тільки здивовано поглянула навколо, як на салі почали кричати:

— Кетті! Кетті!...

Поки до її свідомости дійшло, в чому річ, вона побачила вже багато рук, піднесених уверх. Її вибрали до комітету, як представницю сцени.

— Уважай, Кетті, — шептала їй Люсі, що сиділа поруч із нею: — не дай нас оциганити тим пройдисвітам кельнерам... Обстоюй наші інтереси, бо ж ми власне притягаємо гостей і робимо каси, а не вони...

По виборі комітету Жорж порушив іще одну дуже важну справу — так званих „марок”; але збори доручили вже самому комітетові розробити й наладнати цю річ.

Увечір „Імперіяль” сьв огнями: Салю, прибрану на-червоно, наповнили „френчі”, „шинелі”

і трохи цивільних „піджаків”. Дам не було. Власне були „дами”, але такі, що навіть шансонетки старалися не бувати з ними в одному товаристві.

Характеризуючися в гардеробі, Кетті трохи розвіяла свій сум. А коли на „біс” виконувала танець апашів, уся віддалася поривній музиці. Не бачила, як біля одного столика цивільний „піджак”, виразно московсько-монгольського типу, зі скісним прорізом очей і носом, як картопля, небалим кивком пальця покликував Жоржа і про щось питав його, показуючи рукою на сцену. Не бачила, як почервонів їхній голова, як вишкірилися його кінські зуби, а очка мишками забігали навколо; як він став перед гостем у формі довгого вигненого питайника, підлесно схиливши голову набік.

Кетті пурхала, згиналася, пливла. В тій хвилині не думала ні про що — вся віддавалася своєму мистецтву, — наче в тих ритмічних рухах хотіла знайти забуття того, чим наболіло її серце.

*

Минуло вже кілька днів — сірих, одноманітних, насичених тривожною напругою. Кетті ледве віднаходила свою рівновагу; її опанувало якесь отупіння.

Та ось серед нецікавих сірих сторінок Кеттіної книги життя почали появлятися живіші розділи, коли Кетті почав запрошувати до своїх бенкетів московський „піджак”.

Вже двічі Кетті мусіла брати участь у пишних вечерях. І компліменти „піджака” (видно,

якийсь начальник!), і алкоголь, що приглушував її неспокій і журбу — давали їй сяку-таку розвагу й полегшу. Відчуваючи це, вона не уникала (зрештою з обовязку мусіла це робити!) ані товариства, ані бенкетування, але вже не віддавалася йому, як давніше, усією своєю істотою, і супроти мужчин тримала себе стримано, зберігала пристойну відстань.

Бачила, що „піджак” залицяється до неї, сипле грішми, але назустріч його забаганкам не йшла. Це розпалювало ще більше горячого комісарчика й тягнуло до неї.

Люсі так само скоро знайшла собі прихильника.

— Я тобі казала, Кетті, що обійдемося без тих гайдамаків. Ось уже й маємо собі „ухажорів”... Мій — то якийсь інтендант... Уже обіцяв мені сельськінове хутро... А ти вже окрутила свого?

— Ні, не можу присилувати себе до ближчого знайомства.

— Ех, дурна, дурна ти, Кетті!... Чи ти гадаєш життя збавити собі через одного жовтодзюбика?

На саму цю назву Кетті слабо усміхнулася, її бліді щоки порожевіли: яка добра та Люсі, що сама згадує про Жовтодзюбика! От їй уже легше стало. Щоб не дати урватися розмові, покvapно відповіла:

— Що ж я маю робити?

— Що робити?! Жити тим, що день приноситься! Викинути минуле з серця!

— Якби я могла... — сумно признавалася Кетті.

— Не вийде це тобі на добре, Кетті... Чи ти не здуріла — справді залюбилася? Кинь... такі „охи” та „ахи” не для нас... Опамятайся!...

Ранками ходила Кетті до „Імперіялю” на засідання комітету, який тепер вів усю господарську частину.

Хоч їй було й неприємно, але щодня мусіла зустрічатися, і говорити з Жоржем, що все більше й більше почав виявляти їй свою увагу. Ця увага щораз ставала упертіша, настирливіша, аж переходила у переслідування.

— Кетті, зрозумійте, що я тепер — голова, господар, — казав він їй на самоті по однім засіданні: — Ви нерозсудно робите, коли відкидаєте мене, нехтуєте мною. Ви мали б подвійну кількість марок і інші вигоди... були б панею...

— Не говорім про це — відпекувалася розмови Кетті.

— То ви рішуче відкидаєте мої щирі пропозиції? — натискав Жорж. Його очі, мов розпечені вуглики від яких іде чад, виблискували недобрим вогнем. Жовто-чорні криві зуби нервово прикушували губи.

— Не потребую ані ваших марок, ані вашого кохання... Прошу залишити мене у спокою, — твердо відповіла вона, відступаючи від нього.

— Це ваше останнє слово?

— Так... І прошу до мене більше не приставати, бо... зроблю скандал!...

— Так-с... харашо-с...

Схвильована Кетті з обуренням розповідала своїй товарищі Люсі про переслідування Жоржа.

— Чого він хоче від мене, той нахабний лакуза?! От вибю по пиці і буде мати...

— Будь обережна з ним, Кетті... Ти знаєш, що про нього кажуть?...

— Що?

— Що він на службі в „чека“... Він — чекіст....

— Хай собі буде... Я його ненавиджу й усе!

— Тс... тихо... — Люсі приклала палець до уст.

Вони розмовляли в гардеробі по обіді, а там переходило багато різних осіб.

Нагло нова думка опромінила Люсіне обличчя.

— Знаєш що я надумала?

— Що?

— Але тихо... слухай...

Вона наблизилася своє лице до Кетті і майже пошепки почала говорити:

— Ти ж бачиш що до тебе робить очко-Блінов...

— Який Блінов? — здивувалася Кетті і мимохіть піднесла голос.

— Чи будеш ти тихо! — зашипіла Люсі на товаришку.

Кетті ніяково усміхнулася:

— Вибач... забулася...

— Дурна ти, — казала далі Люсі: — Блінов це той чорнявий... У піджаку... що уладжує бенкети... Це-ж голова прифронтової чека... Він усяких Жоржів у баранячий ріг зігне... тільки примилься до нього...

Кетті задумалася. Вона пригадала собі того цивільного, що уладжував гулянки й недвозначно залицявся до неї. Досі Кетті була, мов очманіла, мало звертала уваги на оточення, якось механічно сприймала події, довкола себе. Тепер рішила приглянутися тому Блінову — ану ж стане у пригоді при обороні проти Жоржевих нападстей. Тримати в резерві поміч — не зашкодить.

Того вечора Кетті постановила собі звернути на Блінова більшу увагу, як тільки прийде до „Імперіялю”.

Виконуючи популярну большевицьку пісеньку, Кетті назирцем обкидала салю. Звернула увагу на те, що якісь два цивільні молодики за столиком біля стіни, пильно їй приглядалися і стежили за її танцем. Але її очі не зупинилися довше на цих молодих людях — вони шукали знайомої постати в чорнім „піджаці”.

Є! Привітно їй усміхається, бе „браво”. Сидить напроти сцени. З ним і Люсин залицяльник — постачальник. „Буде бенкет... буде нагода...”

Проходячи поміж столиками до Блінова, який через кельнера запросив її до свого товариства, Кетті почула на собі чийсь гарячий погляд. Оглянулася: два молодики в цивільному одязі, що так пильно обсервували її на сцені. Один, що дивився тепер на неї — незнайомий; другий сидів до неї спиною, може навмисне відвернувся. Щось ніби знайоме, але — де, коли вона бачила цього панка? Пригадати не могла, а добре розглянутися не було часу, бо їй назустріч уже під-

вівся Блінов і з привітною усмішкою запрошував до стола.

Банкет був у розгарі. Кетті маніжилася до Блінова, і він був цим помітно вдоволений. Відвертаючися жартівливо від комісара, Кетті кинула погляд убік і... весь хміль раптом вилетів з голови. Підхлібна усмішка застигла на її устах, слово урвалося на половині. Блінов здивовано поглянув на неї, а вона була мов спараліжована. Її очі схрестилися з поглядом юнака, що сидів біля стіни: це був Арсен... Так, нема сумніву — він, Жовтодзюбик!...

IV.

Коли вночі штаб армії дістав наказ відступити на 40 верстов на захід і почав гарячково ладитися до відїзду, Арсен, як вартовий старшина, не міг ні на хвилинку залишити служби. Навіть про його приватні речі подбав товариш Петро, давши відповідні накази Арсеновому джурі.

Вполудне вантажні авта та валки возів з відповідною охороною потягнулися на захід. В місті залишилася тільки частина польової жандармерії для охорони порядку.

Звільнившись коло 12 год. з варті, Арсен у великім поспіху скочив до міста. Забіг на знайому вулицю — Кетті вдома не було. Покрутився коло „Імперіялю” — також не побачив її.

Нема ради: мусів відїздити з міста, не знаючи навіть, як та дівчина називається, і звідки походить. На війні людина частіше стріляє ніж звичайно, а Бог частіше кулі носить. Нічого не вдієш...

Похнюплений, пригноблений наздогнав Арсен свою валку.

Сидів на однім возі з Петром. Був задуманий, зідхав, часто курив папіроси.

— Ну, чого ти розкис? Зідхаєш, як новобранець за своєю Марусею! — покепковував з нього товариш.

— Я? — бадьорився Арсен: — Я нічого... То тобі так здається...

— Та вже бачу, бачу... Плюнь!... Хто б то собі сушив голову через жіноту... Ось поїдемо до кращого, більшого міста — там ще кращих дівчат будемо мати...

— Та я не тому... — виправдувався Арсен: — Мені сумно, що ми відступаємо. Дивись: наші валки, як птахи, що покидають рідний край... Та птахи знають, що на весну знову повернуться додому... а ми? ...

— Отакої!... Кому-кому, а вже не тобі таке говорити... аж ніяково слухати — сварився Петро: — Побував уже на фронті, то повинен знати, що відворот це ще не програна... От переїдемося і знову будемо наступати...

Арсен оживився, навіть румянці показалися.

— Ти думаєш?... А як гадаєш: ми знову будемо проходити через оце місто?

— Будемо... але ти не сподівайся, що застачеш там Кетті... Ті кабаретові дівчата як метелики. Повіє вітер з одного боку і вони ховаються, де захисно: пурхне — така, аж у Москві опиниться.

Петрові було трохи жаль і трохи смішно дивитися, як Арсен якимось глибше реагував на такі явища, коли так багато разів усім їм воякам доводилось проходити мимо них без жадних рефлексій.

Штабові валки відступили сорок верстов назад і одержали наказ розтаборитися. Фронтіві частини заняли нові позиції і дальший відворот штаб спинив.

Мале містечко, де зупинився штаб, було безнадійно сіре. Арсен почував себе, немов політичний вязень на засланні. Дух його бунтувався, привикши до напруженого фронтового життя, тепер нудився концелярською одноманітною роботою. Саме тепер потребував руху, зміни вражінь...

Не мав він коло себе близького товариша, якому міг би довірити свої думки, залишався сам-на-сам зі своїм серцем.

Серце: — Хочеш знати дійсну причину, чому тобі так сумно?

Арсен: — Тому, що ми відсту...

Серце: — Знаю... це певне... А більше нічого?

Арсен (вагається): — А що ж би ще?...

Серце: — Чи не здається тобі, що тебе так тягне вперед бажання бачити дівчину з синіми очима...

Арсен (гаряче): — Це неправда...

Серце (не слухає його): — ...Зі золотими кучерями...

Арсен (менше протестує): — Вона мені байдужа... я її майже не знаю...

Серце: — ...З солодкими устами, гарячими обіймами.

Арсен: — Вона зриває заборонені овочі кохання...

Серце: — Боже милий! чи ж в усі часи, в усіх народів не було нещасливих жертв нечестивого кохання? Аспазія, Клеопатра... Ні, не те...

Арсен (наступає): — Вона „упала грішниця”.

Серце: — А чи ж не була „упала” Марія Єгипетська, що про неї Христос сказав: „Хто без гріха, хай перший кине в неї камінь”?... А Христос вибачив їй...

Арсен: — Вона покалася... велика була сила її покути... а ця...

Серце: — Суперечиш сам собі. Сам ти казав, що „майже не знаєш” цієї дівчини... а тепер упевняєш, що вона — „нерозкаянна” грішниця! Чи ти знаєш її душу? Чи знаєш її серце?

Арсен: — Вона бере гроші!...

Серце: — Мусить з чогось жити... Може так склалися її обставини. Коли грішить, цим нікого ще не кривдить... А скільки є таких, що заробляють ошукуючи, як біржевики, фабриканти зброї, ще й пошану мають... Ану, спробуй відкрити „їй” дорогу повороту...

Арсен: — Серце, серце, чого ти від мене хочеш?...

Як горобці у клітці, думки билися, тріпоталися. Арсен увесь час шукав оправдання для того, що в таку важливу хвилину, коли він повинен був усю увагу присвятити праці у штабі, він нараз дав захопити себе якоюсь на-пів романтичною пригодою. Якби це ще була романтична пригода! А тут — він попросту не знає, чи це крутіж одної п'яної ночі, чи недостача досвіду, молодечий жест... Та завтра його можуть покликати на фронт і він може впасти від першої кулі. На війні ніхто не шанує людини за її серце. Може саме тому в ньому зросла така сильна потреба проявити трохи серця іншим, тим, що його найбільше потребують. Може та дівчина з „Варіете” має більше серця, ніж усі вони... Недурно їх кріси і револьвери спрямовані весь час у чужі груди. Правда, вона торгує чим... Ні, не серцем... Може саме в таких, як вона, серце притаєне глибше, ніж в інших. Якби так вирвати її з отого багна.

...Одного разу в канцелярії штабу Петро звернувся до Арсена (вони були при відділі контррозвідки):

— Щось мені здається, Арсене, чи не будемо ми наступати?

— А чому ти так думаєш? — він зрадив.

— Бо ось начальник штабу казав про потребу глибокої розвідки в вороже зазілля... Треба мати точні дані про розміщення ворожих частин, резерв, харчевих і муніципальних баз. Також потрібні відомости про настрої ворожого війська, про те,

як ставиться до москалів населення тощо. Мабуть треба буде післати старшину...

Арсен зрадів.

— А знаєш, Петре, може б я пішов у цю розвідку?

Петро поважно поглянув на товариша.

— Ні, Арсене, я не можу тебе післати...

— Чому ні?

— Це дуже ризиковно, небезпечно... А ти недавно з фронту... мусиш добре відпочити...

— Але я нуджуся таким безділлям. Я з приємністю зробив би таку спробу...

Петро засміявся.

— У тому-то і біда, що така спроба мабуть завела би тебе не туди, куди треба.

Арсен образився:

— За кого ж ти мене вважаєш, Петре? Не забувай, що я старшина і свої обов'язки добре знаю. Зрештою поглянь у мій службовий реєстр — побачиш, скільки там зазначено таких небезпечних експериментів... Ані риска, ані безпеки я не боюся. Таке завдання я виконаю може краще, як необстріляний старшина...

Петро довго вагався. Шкода було йому товариша, безпека і відповідальність велика, хоч правда: Арсен був би відповідний до тої роботи. Боявся тільки, щоб через дівчину-кабаретярку не втратив голови і не попався в сильце.

Останній свій сумнів висловив голосно:

— Річ бачиш у тому, що штаб червоної армії стоїть саме там, де стояв наш. Ти мусів би

там бути. Що більше: ти мусів би бачитися з деякими кельнерами, хоч би з „Імперіялю”, бо там є наші довірені люди. Треба б зорієнтуватися, чи Кетті, чи яка інша шансонетка, не може нам стати в пригоді, як її добре підплатити, покермувати нею. Отже бачиш: не тільки небезпек, але і спокус будеш мати досить! Чи ти збережеш холодну кров, чи не — —

— Але ж Петре, як ти можеш так мене легковажити?

— Я маю довіря до тебе, Арсене, — холодно казав далі Петро: — але ти мусиш зрозуміти, яка велика відповідальність спаде на тебе. Уся наша армія буде чекати на вислід твоєї роботи... Успіх нашого наступу буде звязаний з добрим її виконанням...

— Я це знаю, Петре.

— А що, як ти даси закрутити собі голову якій шансонетці? Неодна з них може вже є більшовицькою шпигункою?

— Чи маю тобі аж дати слово, що буду тримати себе в руках?

— Коли б я не мав довіря до тебе, то ніяке слово не допомгло б...

— Ти може хочеш, Петре, сказати, що через кохання вже не один забув про свою честь і запропастив велику ідею?...

— Молодість, мій дорогий, має свої права. А війна ще більші. Приходять на кожного з нас хвилини, коли починаємо собі казати, що живе-

мо тільки єдиний раз і то може тиждень або місяць і... *Après nous le déluge!* Нехай світ залле той потоп крові, в якому ми купаємося...

— Ну, то вже тепер покинь філософію. Маємо діло.

— Добре... йди у розвідку...

Тепер вони почали обмірковувати плян виправи.

— Мусиш мати селянський одяг і кілька цивільних міських, — казав Петро і в його голосі вже знову брєніли теплі нотки: — Треба тут пошити, щоб не виглядало, що це чужі одяги, і не звертало уваги. Мусиш зфотографуватися в цивільнім убранні — світлина потрібна для документів, які тобі виставлю. Грошей будеш мати потрібну суму. Усякі дані, Арсене, найкраще запиши у пам'яті. Коли ж що треба буде записати на папері, то якимись дуже простими, умовленими знаками... Усі подробиці виробимо.

Кілька днів пішло на приготування. Арсен мав їхати сільською фірою: ніби то селянин, захоплений українським військом вертався додому.

Петро давав йому останні вказівки.

— Ось тут маєш, Арсене, документи для наших частин, щоб тобі допомогли дістатися по той бік фронту. Оце — документи для большевиків; тут є різні — мусиш їх добре простудіювати. Коли будеш у місті, вступи до „Імперіялю”. Там є кельнер, Трубайло. Може пам'ятаєш: він нам послуговував тоді, як я тебе познайомив з Кетті. Приступи до нього і скажи: „Люблю смажені дикі

качки". Як він тобі відповідь: „Свійські качки смачніші”, то це значить, що він тебе зрозумів і пізнав за свого чоловіка; тоді можеш йому довіритися... Не барися там, Арсене, штаб потребує відомостей якнайточніших і якнайскоріше...

Теплий вересневий ранок розплющив очі. Одну ногу спустив з ліжка, але вставати ще було йому лїнь... Старша сестра-ніч укладалася спати, позіхала вогкими, холоднавими віддыхами, а молодший братік-день ще не викотив свого золотого обручика.

Ранок кинув поглядом навколо, усміхнувся до „ранньої зірки”, що в усій своїй красі, пишалася на сході і підморгувала. Від тої знадливої усмішки моргухи-Венери ранок зірвався з ліжка, заяснів рум'янцями і защебетав голосами пташок.

Парою добрих коненят їхав пільною доріжкою молодий парубчак, наспівуючи собі під ніс:

*По цей бік гора,
По той бік гора,
А між тими крутими горами
Сходила зоря...*

Арсен сам собі дивувався, що має такий голос. Дивувався, що може співати повними грудьми. Лїняна сорочка на тілі, трохи обмаргана, навмисне брудна і подерта, була приємніша, ніж маминий батист. Коні їхали так супокійно і хмаринки пересувалися над головою так безжурно, що хотілося їхати так уперед без краю. А може ще краще було б злізти з воза при якійнебудь хатині,

попроситися на нічліг і пролежати бодай один день під оборогом або в лісі.

*Ой, то не зоря —
Дівчина моя,
З новенькими відерцями
По водицю йшла...*

Як не хотів забути, куди їде і навіщо? — не міг. Слова пісні найскоріше пливають із серця...

Не хотів обдумувати, від чого пічне свої досліди у новому середовищі. Передовсім треба буде розглянутися, перевірити ґрунт, чи сприятливий.

— Вйо, булані!...

А тут уже зза куща вискакує стежа:

— Стой! Кто їдетъ?

— Я...

— А кто ты такой?

— З возом... повертаюся додому...

— Куда їдетъ?

Селянин спокійно відповідає:

— Додому... до Іванівки...

— Документы имѣешь?

— Та є якісь там посвідки...

— Поїзжай, товарищъ, да скорѣе. Гайдамаки обстрілюють сошу.

Арсен не давав себе довго просити. Поки зійшло сонечко, він уже виїхав поза розташування фронтових частин. Довгий побут на фронті навчив його відрізняти небезпеку від „нормальної ситуації”. Тільки нерви напружувалися та ніздрі поширювалися, як у вижлака, що завітрив вовчий слід.

Сам не знав, чи кохання чи обов'язок гнали його скоріше вперед. І не стямився, як уже заблисли в далині бані міських церков.

На передмісті заїхав до знайомої української міщанської родини. З цієї родини один син-юнак служив у них у штабі за писаря. Він водив Арсена в гості до своїх батьків. В родині були ще дві сестри-швачки і старший син-урядовець міської управи.

Всі здивувалися, коли побачили Арсена таке в такому вигляді. Арсен не мусів багато пояснювати, що про його приїзд не треба згадувати. Він не хоче стягнути на господарів якої халепи, і тому прохає дозволу тільки примістити віз і коні в їхній стайні, — хоче у них перебратися і якщо можливо переночувати першу ніч.

— Але ж просимо, просимо, — казав привітний господар: Коні та воза поставимо, навіть помітно не буде. Серед сусідів у нас донощиків нема, та тепер і вечір — мало хто і бачив вас... А щодо халепи, то я вже і за Степана сподіваюся мати. Але „товариші” ще не беруться за нас... мабуть ще не до того їм... Прошу до хати...

Арсен вніс до хати мішок із своїми речами. Попросив панночок випрасувати йому білизну та убрання. За годину був уже виголений і гарно поміському, скромно вбраний. Мав документи народного вчителя і посвідку від управителя школи з провінції.

При вечірньому чаю Арсен попросив Сергія Павловича (старшого господарєвого сина-урядов-

ця), пройтися з ним до міста на прохід. За пів години вони були вже на ясно освітленій головній вулиці.

По дорозі Арсен випитував свого товариша про нове життя в місті, про те, що пишуть більшовицькі часописи, про розпорядки нової влади і всякі подробиці буцім-то байдужі для звичайних тихих мешканців, а такі важні для кожного, хто вміє з них складати картину настроїв серед населення і загального становища.

Підчас проходу Арсен ніби так ненароком завернув у бічну вуличку.

Ось знайомий дім: ганок, вікно.

Темно, як і можна було сподіватися.

— Пішла до „Імперіялю” на працю, — подумав і повів свого товариша знову на головну вулицю.

— А знаєте що, Сергію Павловичу, ходім до „Імперіялю”... повечеряємо... добре? — ніби знечева кинув Арсен.

Молодий чоловік завагався: вечері в „Імперіялі” були за дороги на його бюджет.

— Чи я знаю? — якось нерішуче відповів поглядаючи набік.

Арсен помітив його вагання і боячися рішучої відмови, скоро випередив його:

— Я вас дуже прохаю мені товаришити. Хотів би заглянути туди, але мені самому якось ніяково показуватися... Я вас гошу і дуже прохаю літи зо мною... Гаразд?...

— Та я ніби...

— Ви не бійтеся — похапливо додав Арсен: — мене тут майже ніхто не знає. Я тільки один раз був в „Імперіялі” і то в окремому кабінеті. Не думаю, щоб тепер хтось мене пізнав...

— Та я не боюся, але...

— Ідемо... — рішуче закінчив Арсен і взяв товариша попід руку.

Нові гості попростували до кафешантану.

V.

Ось знайомі широкі, рясно освітлені сходи. Якось до цього часу Арсен не відчував, що має серце; нічим воно не виявляло своєї присутності в грудях. А тепер нагло почув, що воно десь є. Вистукує як годинник, ні, стукає, як нервова рука до дверей, коли хтось у заперті хоче вирватися на волю.

Арсен аж пристанув на сходах, щоб заспокоїтися.

На хвилину завагався, чи не відступити. Та щось підсвідоме, сильніше як ясна думка, спокуса, що одного тягне заглянути до провалля, другого — морфініста приневолює роздобути кілька грамів солодкої отрути — щось подібне тягнуло Арсена до „Імперіялю”.

Ось і двері відчинилися. Двері — наче до клітки з левами; вони самі, як левова паша — роззявилися... магнетичною силою притягають до-

себе... Арсен глибоко відітхнув і з чистим холодним вечірнім повітрям втягнув у себе рішучість. Він пригадав собі наказ Петра: ввійти у звязок із Трубайлом.

У вестибулі, як завжди, було кілька кельнерів з білими серветками, перекинутими через ліву руку. В цім гурті Арсен відразу пізнав Трубайла. Другого знайомого кельнера— Жоржа тут не було. Он він іде через салю. Але не пливким, еластичним кроком кельнера, а поважним, спокійним і серветки через руку не має.

Арсен зупинився біля широко відчинених дверей, завішаних червоними портієрами. Кивнув на Трубайла; той хутенько підскочив і став, нахилившись наперед.

— Хочемо щось зісти... Може є у вас качки. Я „люблю смажені дикі качки”... — звернувся до нього не дуже голосно Арсен.

У дверях показався Жорж і вклонився гостям.

Трубайло усміхнувся і почав голосно по московськи:

— Нині у нас „заець у сметані... індик, дуже смачний... наша спеціальність... На жаль, качок нема... Що прикажете, товариші?

Відповіддю Трубайла Арсен був трохи збитий зпантелику, але не показав цього по собі і весело звернувся до товариша:

— Заець — боягуз, індик думав і здох... що волієте, Сергію Павловичу?

— Мені однаково...

— Тоді ми зробимо так: попросимо нам дати зайця та індика... А покищо закусточки... і по чарці...

В салі вибрали собі столик біля стіни, трохи оподалік від інших столів. Це місце дозволяло їм мати в полі зору всю салю і сцену.

Поволі прибували гості і заповняли салю.

Більший стіл напроти сцени стояв із прислоненими до нього кріселками зарезервованій.

Арсен обкинув оком салю.

— Оце вся теперішня ваша сметанка?

Сергій прижмури́в ліве око і насмішкувато відповів:

— Комуна! Як люди кажуть: „кому—на”... одна категорія і друга: „кому—ні”... Ця решта — всі ми, 99% громадян. Але це ще не вся верхівка... Ще не бачу тут „політкомів”, „военруків” або представників „чека”.

Трубайло приніс закуску, горілку. Орхестра заграла „Інтернаціонал”, „Марселіезу”, потім почала грати марші. Почалася кабаретова програма.

Слухаючи веселої музики, Арсен обдумував тяжку справу: чому то Трубайло не відповів йому умовленим знаком? Що то значить? Чи не зрозумів? Чи Петро помилився? А може... може цей Трубайло вже перейшов на бік большевиків? Ото була б історія! Бо ж він звірився йому... Правда, ця фраза про качки така звичайна, але... але ж цей кельнер знає, що це умовлений знак... Рука несамохіть намацувала в кишені бравнінг...

„Треба шукати початку... когось... чогось, за що можна б зачепитися”...

І хоч як Арсен обдумував, хоч як шукав різних ниток — то всі вони вели його до одного клубка: Кетті! Треба з нею порадитися; насамперед треба її побачити і довідатися, чим вона тепер дихає.

Полагодивши так одним висновком своєї службові справи, — Арсен уже не стримував своїх думок; вони розсипалися по салі, зиркали на сцену, заглядали до гардероби — де, де „вона”?

Боліла його думка, що вона тепер там за сценою пригтовляється до такого самого виступу, як раніше. Змінилися люди і прапори, але вона не змінила свого підходу до них — професійного. Та якби її не було тут, тоді він почував би себе ще більше безрадним, загубив би ту єдину ниточку, по якій сподівався що зможе дійти до клубка...

Музика заграла якусь пісеньку; на сцену випурхнула шансонетка, заспівала.

Арсен навіть не обернувся: не вона... це Ванда...

Частіше почали появлятися кельнери на салі і що хвилини поринали у таємничі коридори. Ніздрі лоскотав запах тютюну та алькоголю. „Кому—ні” могла собі пити „самогон”, їсти бараболлю, а „кому—на” могла собі дозволити і на зайця, і на індика підливаного коньяком.

На салі зробився рух. Кілька кельнерів бігли наперед до зарезервованого столика; відставляли крісла, розставляли посуду, поправляли квіти у дзбанках.

Жорж, кланяючися, супроводив групу людей: кількох військових у „френчах” і двох цивільних у „піджаках”.

Сергій стрепенувся.

— Прошу вважати, пане товаришу: це вже надтягає верхівка. Оцей цивільний у чорнім — це Блінов... настоящий москаль...

— Це видно... — усміхнувся Арсен: — комісар?

— Неабиякий!... Начальник прифронтової „чека”!

— Ого! Груба риба! А ті військові?

— Штабовики... ближче не знаю, хто вони...

Голосно розмовляючи, група засіла навколо стола. Крісла ще не всі були заняті.

— Ага — подумав Арсен — ще хтось має бути...

В тій безжурній атмосфері, де люди прийшли призабути про всі свої буденні, урядові справи, Арсен відчував перший подих небезпеки. Це не те, що в полі, де можна ховатися і боронитися. Підійдуть, обступлять, оглянуть легітимацію, виведуть спокійно дверима до задньої кімнати і — шкода буде зайця та індика. Треба було випити.

— За новий лад, Сергію Павловичу! — тихо додав: — той, що прийде...

— Будьмо здорові!...

Чарки задзвеніли, а разом з ними заляскотіли оплески: шансонетка закінчила свою точку.

Хто... хто там далі? Коли ж то вже „вона” вийде?

Хоч би вже скор... Арсен увірвав думку: а що, як ця нова зустріч принесе йому гїрке розчарування? Він тільки у своїх мріях опоетизує — кого? Звичайнісіньку кабаретову співачку! Ні, не за цим він сюди приїхав.

Силоміць старався завернути хід своїх думок. Вів легку розмову з товаришем, а сам стежив за групою військових за більшим столом напроти сцени.

— Штабовики — майнула думка: — штаб армії... От би дістати кілька останніх оперативних і ситуаційних наказів — і вже можна б мати дані і про розміщення частин, їх силу, резерви, навіть про намічені пляни... Для цього не треба зачіпати „грубих риб”, звичайні урядовці легко можуть дістати копії наказів... Якби так найти дорогу до писарів операційного відділу...

Рій думок сполохали звуки нового співу. Знайомий голос. Шарпнувся... ні, не вона... Це Люсі співає масненькі кабаретові куплети. Гості від великого стола, фаміліярно плещуть у долоні.

„Ага — знайшла собі вже другого Ямба. Добре казав, Петро, що дівчатам з кабарету не можна вірити, бо це — метелики, що живуть сьогоднішнім днем...”

Трубайло приніс м'ясиво. Арсен допитливо споглядав на нього, чи з погляду, виразу обличчя, або якогось натяку не можна буде вичитати, чи той зрозумів його гасло. Але Трубайло був тільки кельнер: підхлібно усміхався, запобігливо

обслуговував і не мав у собі ні рисочки змовника. Кепська справа...

Арсен відчув такий голод, начеб на височинах, де досі тримали його мрії, людина мусіла забути про те, що має тіло із шлунком.

На сцені комік оповідав гуморески.

Арсен поглянувши на салю, побачив Люсі, Ванду і ще одну шансонетку вже в товаристві при великому столі. Коло чорного „піджака” ввесь час стояло крісло вільне...

Орхестра заграла бравурну пригравку до популярної большевицької пісеньки „Ех, яблочко, куда котішся”.

На сцені малий моряк. Зпід моряцької бездашка шапочки, білої з синіми стрічками, визирили зухвалі золотисті кучерики; біла блузка з широким виложенням коміром, широкі білі штани обгортали зграбну фігурку; чимсь веселим і молодецьким віяло від неї.

Ех, яблочко, куда котішся?

В „Імперіял” попадьош — не воротішся!...

Арсен бачить її нарешті на сцені, але не сміє вільно повернути голови, зумисне відвертає її в інший бік. Не хоче, щоб перше вражіння не вразило його занадто сильним розчаруванням. Шукає в самому голосі натяків, чи вона — сумна чи весела, чи вже забула про розстання...

Ледве перемігши себе, кинув погляд на сцену. Побачив гарного, милого хлопчика, з лукавою усмішкою і збиточним поглядом синіх очей. В мі-

ру припудрована, Кетті, не мала в собі нічого вульгарного, якто часто буває в тих естрадових артисток.

Приємно вразило Арсена й те, що Кетті співала не масні куплети, а популярні „чабарашки”, підфарбовані сатирою на „злобу дня”.

*Я на бочке сіжу,
А под бочкой качка —
Мой муж большевик,
А я гайдамачка!...*

— Гарна артисточка... шкода, що кабаретярка! — озвався Сергій із захопленням.

Останні слова товариша наче облили його холодною водою; навіть гірше, боляче дряпнули його. „Шкода, що кабаретярка”... Щирий оклик був такий зневажливий, що Арсен аж почервонів: добре, що товариш не знає його таємниці. Арсен у думках збирав відповідь: А може Сергій помиляється — чи ж усі кабаретові співачки, однакові? Чи нема між ними чесних, як про це нераз читаємо в романах...

Кетті збирала бурю оплесків. Найбільше тріскотів середній стіл, а чорний „піджак” аж скочив із крісла, плескаючи в долоні. Для Арсена новий удар; адже він не сліпий: він бачить як пнеться той „піджак”... Отже між ним і Кетті є вже якийсь звязок. Чи було б у цьому щось дивного, незвичайного? Добре остерігав його Петро. Чи варт було братися за таке діло і йти сюди, до самого дідька в пашу?... І для кого? Для чого?...

А служба? А обов'язок? А важна та відповідальна місія?!

Тепер він візьме себе в руки. Не буде думати про „неї”. Яке йому діло до тієї кабареярки, яку кожний може купити за гроші, немов рукавичку і кинути так само? Ні, думати, можна і треба. Адже можна би її використати для своїх цілей. Треба стежити, з ким вона тепер пе. Мабуть, з тим чорним „піджаком”... Хто то? Ага — чекіст, начальник прифронтової „чека”, права рука командира червоної армії... Треба спробувати...

Он вона вже йде... ну, так... просто до стола.

Арсен відвернувся до стіни, ніби випадково, коли Кетті проходила повз них. Не хотів показати себе, поки як слід не зорієнтується.

Дійсно Кетті сіла на вільне крісло поруч із Бліновим. Добре, що вони сидять спиною до нього — можна вільніше їх обсервувати.

Щоб оправдати свою дальшу поведінку, Арсен пустився на маленькі хитрощі. Звертаючися до Сергія, він недбало кинув:

— Кажете, що той москаль у чорнім „піджаку” то чекіст?

— Так... комісар Блінов — тихо відповів той.

— Чи не залицяється він до тої гарної блондиночки... артистки?

— Можливо... Тепер на це тільки комісари можуть собі дозволяти...

— Ану, цікаво постежити... як вони будуть зводитися...

— Добре...

Заїдаючи печеню, молоді люди кидали погляди на салю.

Ось „піджак”, повернувся до золотистої голівки і голубої суконки. Зігнувся півдугою — щось подає, припрошує. Золотисті кучерики відкидаються назад. Гостя пе. Чорний „піджак” повернувся до стола. Ідять. За мінуту — чорна голова, усміхнена по вуха, щось розповідає ясній. Ясні кучері тремтять — стрясаються від сміху. Віддаль між чорним „піджаком” і голубою сукнею з півметра. Та ось вона зменшується — „піджак” присувається до суконки. Один рукав ліг на спинці крісла, зробивши чорну смугу на голубім тлі. Суконка кокетує, відсувається: мабуть чує доторк і не піддається. Голубий рукав стає поміж суконкою і „піджаком”. Пальчик підноситься вверх у жартівливій погрозі: не вільно! Але „піджак” поновлює свої атаки, підсуваючися ще ближче, частуючи, примовляючи. Прозорої віддалі поміж „піджаком” і сукнею нема: межують одна, з одною, як дві частини двокольорового прапору. Чорний рукав зі спинки крісла намагається лягти на голубу спину, може трохи нижче — на стан. Голубий рукав у своїй обороні бе серветкою чорного влізливця.

— А дивіться — скрикнув Сергій: — їй-Богу, він хоче її обняти! Дивіть... дивіть...

Арсен хутко обернувся до тієї пари. Обороняючися жартівливо від Блінова, Кетті зробила глибший вихиляс. З розгону її голівка поверну-

лася майже назад — і це в той мент, коли Арсен глядів просто на них.

Хвилина — і їхні очі зачепилися, як два прохожі на розі вулиці: здивувалися і не годні рушитися з місця; це-ж — давні знайомі не знали одне про одного, що вони в тому самому місті!

Музика грала вязанку пристрасних циганських романсів. Легкий з початку вечора гомін на салі тепер перетворювався в галас. Бомбами вибухали зриви сміху і розсипалися як луна від скорострілів. Хмари тютюневого диму нависали над столиками і запаморочували. Вечеря переходила у гульню.

Арсенові здавалося, що Кеттині очі аж поширилися від здивування. Але в них не можна було вичитати, чи вона пізнала його чи ні.

Ось вона знову схиляється до чорного „піджака”. А що як вона тепер прихильна до большевиків, і оце виявляє Блінову, що на салі зявився переодягнений український старшина зі штабу?

Відрухово рука потяглася до кишені: бравнінг на місці... Почув небезпеку — у ньому прокинувся бойовик, що кілька років воював у першій лінії фронту — колись московсько-німецького і ще так недавно українсько-большевицького. Ні, здається, покищо нічого нема підозрілого. Ось Кетті підвелася, усміхаючися щось говорить до свого „кавалера”, вийшла до вестибулю і за кілька хвилин уже знову на свому місці. В сторону Арсена більше не глянула — мабуть не пізнала.

Арсен замовив каву. За деякими столами п'яні голоси заводили пісень.

З шумом закінчив вечерю середній стіл. Мужчини пішли до вестибулю, шансонетки за сцену. Одягнені у плащі мужчини видно — чекали на жіноче товариство.

Арсен тратив терпець, хотів прослідити з ким Кетті піде чи поїде.

Наче відчувши Арсенову нетерплячку, Трубайло підбігає закінчувати рахунок. На салі стало менше гостей. Трубайло нахилився до Арсена — і той нагло стрепенувся, як жовнір на чатах, почувши умовлений сигнал:

— „Свійські качки смачніші”... Вас післав пан сотник Ямбо?

Так само тихо відповів Арсен:

— Так... сотник Ямбо... маю до вас справу... Це мій товариш... наш чоловік, — додав, показавши на Сергія: — Можемо говорити сміливо...

Трубайло витягнув з кишені камізольки малий звиточок паперу.

— Це для пана... від панни Кетті...

Похапливо Арсен розгорнув записку: „Жовтодзюбику, йди просто до мене і жди коло хати, коли б мене ще не було. Кетті”.

Арсен аж почервонів, витер піт з чола.

— Добре... Дякую... А з вами, товаришу Трубайле, а маю окремо говорити... Де нам найкраще зустрітися?

Трубайло почав міркувати:

— Гадаю, що найкраще в мене в хаті, завтра вранці.

— Гаразд... Де ви мешкаєте?

— Вулиця Спадиста, число 11.

— Чекайте мене коло 8 години.

— Добре...

Заплативши за вечерю, Арсен звернувся до товариша:

— Дякую вам, Сергію Павловичу, за товариство... Ночувати у вас сьогодні я не буду... Взагалі я боявся би наражати ваш дім на небезпеку. Дякую за те, що досі зробили для мене. Тепер я вже звязався з нашими людьми...

— Як уважаєте — відповів той: — В усякому разі пам'ятайте про нас. Дякую вам за вечерю і приємно проведений час... А що зробити з вашими речами та кіньми?

— Дам знати пізніше. Покищо нехай будуть у вас. Речі добре сховайте поза хатою, а коні, як гадаєте... — Гаразд.

Скорими кроками Арсен перейшов ясно освітлені вулиці і завернув у бічну темну вуличку.

Одна записочка зворохобила його — всі дотеперішні сумніви розвіялися. Отже вона чекала на нього, пізнала від першої хвилини — не тільки оком, а серцем.

Вечірня прохолода тверезила гарячі думки:

„А може це тільки засідка? Нехай і не засідка, а попросту охота продовжувати корисне знайомство. Вона напевне не сподівалася, що він буде

такий щедрий... Як пояснити свій поворот? Чи вона повірить, що він вернувся тільки для неї? Вона-ж розуміє, яка це небезпека. А коли в ній пробудиться сумнів, що це не для неї, тоді вона тримає його в руках, як павук муху... Та не піти не можна було. Це-ж не тільки любовна зустріч, а дипломатичне завдання..."

Арсенові найважче було відповісти собі ясно, чому він так спішиться: чи тому, що його товариші ждуть якнайшвидших звісток від нього чи тому, що він побачить дівчину, про яку так багато думав від того опянілого вечора...

Чи добре, чи не добре зробив — пропало! Тепер уже відвороту нема.

Двері відхилилися на ланцюжку.

— То ти, Жовтодзюбику?

— Я.

— Прошу, зайти...

Арсен переступив поріг і мав таке вражіння, якби входив до підземної келії змовників.

VI.

Знайома кімнатка. Але вже з першого погляду Арсен помітив, що є тут якісь зміни. Не валялися в безладді частини одягів; зі стін зникли малярки та листівки з ріжними парами та поцілунками, що нагадували закулісову роздягальню шансонетки. Кімнатка стала якась скромніша, привіт-

ніша — нагадувала студентську парубочу мансарду.

За паравану вийшла Кетті. Якась несмілива, припишкла.

— Здоров був, Жовтодзюбику...

— Добrivечір, Кетті...

Арсен узяв її за руки і не знав, що далі робити.

— Ти погарніла за той короткий час, стала якась інакша...

— Справді? — усміхнулася вона, легко почервонівши. Кетті справді виглядала природно: ненашмінкована, тільки легко припудрована, одягнена у скромну блюзочку та спідничку.

— Ти ніби не артистка... скоріше нагадуєш мою сестру- гімназистку. Йй-Богу... От погляну на тебе і мимохить пригадую Наталку, таку, якою я залишив її тому два роки дома...

— Так? Я дуже тішуся цим. „Ну, сідай Арсене. Може хочеш кави, чаю?

— Ні, дякую... Ти ж знаєш, що я вже по вечері.

Арсен якось нерішуче випустив її руки. Хотів її обняти, поцілувати — не наважився. Пригадав собі перші відвідини — не знав, чи вони дозволяють бути сміливішим, чи навпаки виправдують його ніяковість. Відчув, що Кетті стала якась сторожка, ніби далека.

В уяві повстав комісар Блінов. Заздросці почали дряпати серце.

— Як не хочеш чаю, то сідай, поговоримо...
 — припрошувала Кетті: — Я так тішуся, що тебе бачу...

— Тішишся? — кинув недовірливо.

— Так... справді дуже рада... Я весь час думала про тебе...

— Я також...

Арсенові не виходив з голови Блінов; шукав засобів, якби відвернути Кетті від комісара і притримати її при собі.

— Ага, пам'ятаєш Кетті, останнього разу я обіцяв вернутися до тебе... хотів, щоб ти весь час була зі мною. Мені так треба тепер когось близького, щирого. Ніхто з нас не знає, що буде завтра... Я розумію, що ти маєш свою працю і не можеш її покидати, маєш свої обов'язки, клопоти... Але за матеріальний бік не турбуйся. Я маю досить грошей, більш як мені треба. Не віриш? Я кажу зовсім щиро, по товариськи. Коли тільки тобі треба...

Він виняв з кишені пачку банкнотів у большевицькій валюті і поклав їх на стіл. Кетті якось розгублено поглянула на хлопця, і нагло її великі блакитні очі залилися слізми.

Вона не вперше брала гроші від сторонніх мужчин навіть тоді, коли не вважала грошей заслуженою винагородою за своє товариство. Чому ж саме тепер цей щирий жест юнака так глибоко вразив її, образив до глибини душі? Досі ці розрахунки не мали в неї нічого спільного з серцем. Люди, з якими вона вечеряла, сміялася і про-

води́ла ніч не могли її образити — вона поводи́лася з ними як з рівними — по купецьки... А тепер...

Дивилася на Арсена, конвульсійний корч голови стримав її мову.

Арсен зніяковілий стояв біля неї, не знав, що робити. Він не вмів потішати жінок, навіть ніколи не мав такого випадку, щоб якась жінка плакала перед ним і то ще з його вини.

Кетті почала легше віддихати і хусточкою витирала обличчя.

— Забери ці гроші... і йди собі, Арсене...

— Чому? що сталося? я не розумію в чім справа...

— І... і не треба... розуміти, коли ти... не відчуваєш того, що мені заподіяв...

— Та що ж таке сталося, Кетті? Скажи просто... Йй-Богу, не знаю, що я погане зробив...

— Візьми свої гроші... Ти... не міг уже від чогось іншого почати розмови тільки від грошей, якби хотів зазначити, що для таких як я —

Вона знову приложила хустку до очей.

Арсен боронився, як міг, уже не знаючи, чи не погіршує справи:

— От і маєш!... Але ж раніше ти не тільки взяла гроші, а ще й сама вимагала їх...

— Так, це правда... але тоді ти був для мене зовсім чужий... Я тоді ще тебе не кохала... Я була тільки шансонетка, а не жінка... Я думала, що зустріла в тобі людину, яка зрозуміє мене. Мені здавалося, що я відчула в тобі щирість, ніжне відно-

шення до мене. Може я не варта тебе... може ти мені не віриш, але я щиро покохала, а ти образив мене...

— Вибач, Кетті... Я-ж так не думав, я хотів тобі тільки допомогти.

— А я хочу віддати тобі ті гроші, що ти мені дав...

Вона хутко кинулася за параван, пошаруділа трохи в шафі і вийшла з пакуночком у руці.

— Я тоді ще приготувала тобі подарунок, але ви хутко відступили. Я не могла тобі його вручити, хоч шукала за тобою цілий день.

На столі заблисла гарна срібна папіросниця.

— А це що? — здивувався Арсен, показуючи на літери.

— Хіба ж не догадуєшся? Ініціали... твої — „Арсен Жовтодзюбик”...

Арсен усміхнувся. Почув у собі гордість мужчини, свідомого того, що його кохають.

— То ти справді мене кохаєш, Кетті?

Вона крізь сльози слабо всміхнулася.

— Дурна була... закохалась... А тепер — бачу, що ти не вартий того...

Арсен зідхнув.

— Кажеш, що я тебе образив?

— Так... я не сподівалася, що ти якось відразу повернеш так справу у такий бік, так грубо...

Вона не могла найти відповідних слів.

Арсен гаряче заперечив:

— Звідки в тебе така дивна думка, що я хотів тебе образити? Ех, Кетті, Кетті... Ти тільки

подумай: ти ж знаєш, що я старшина української армії?

— Ну, так... але я не розумію, що це має спільного...

— І ось я тепер у ворожому заплілі... кручуся коло самого центру їхньої армії. Ти знаєш, що на таких людей дивляться, як на шпигунів. Якби мене схопили, то якстій мене повісили б...

Кетті очі розширилися; в них зарисувався щирій острах.

— Ні, ні! Цього не може бути!

Кетті кинулася до нього, наче собою хотіла його заступити від грізної небезпеки.

— Ось і тепер запитай себе: що ж мене потягнуло сюди, як не ти?

— Ти хотів мене бачити?

— Та вже думай, як хочеш...

— Чекай... я зараз...

Кетті підійшла до свого туалетового столика, кольонською водою змила собі лице, припудрувалася, і аж тоді знову повернулася до Арсена.

— Ти справді задля мене дістався сюди?

— Мушу тобі правду сказати, Кетті. Я прийшов сюди ще і для праці. Нам треба мати деякі інформації. Війна йде не тільки самими кулями, але і даними, про противника. Сюди мав їхати хто інший, але я добровільно пішов, щоб при тій нагоді побачити тебе... Я дуже тужив за тобою...

Кетті поглянула йому просто в очі і усмінулася без одної зморшки.

— І ти не боїшся?

— Чого?

— Ну, хоч би того, що признаєшся про це переді мною? Аджеж ти навіть сьогодні бачив мене в товаристві того, чорнявого комісара... Ти знаєш, хто він?

— Знаю: комісар прифронтової „чека”...

Кетті поглянула на нього, лукаво прижмуривши око.

— А як я видам тебе йому? А може вже й видала?

Арсен пройшовся по кімнаті, над чимось міркував.

— Бачиш, Кетті, мені здається, що ти не чужинка... бо ти так добре говориш по-українськи... Ти українка, правда?

— Українка? Може бути... Я над цим досі і не думала, — ніяково промовила Кетті, але в її очах появилася невиданий досі вираз...

— Коли ти не признаєшся до чужої національності, то вже пів біди — гаряче казав Арсен. Я не знаю, чого ти попала до того шантану, Кетті?... Ходімо до нас... У нас в армії є дівчата, що працюють для батьківщини як сестри милосердя, деякі навіть б'ються як вояки.

— За Україну? — перепитала Кетті, наче не розуміла.

— Ну, так... борються з москалями, нашими ворогами... Ти тільки подумай: скільки кривд перетерпів від них наш народ!...

— О, так! — якимось гаряче скрикнула Кетті, так що навіть Арсен звернув на це увагу.

— Ти щось знаєш про це?

Кетті зідхнула:

— Нічого... пригадала собі мою ранню молодість... Але не питай про це, Арсене, не згадуй — наче благала вона.

— Бачиш, а ти питала, чи я не боявся тобі все сказати. Мені здавалося, що я, відчувши у тобі землячку, повинен був так зробити. Тепер такий час, що земляки відчувають один одного з першого погляду. Тут уже не рішають якісь там програмові різниці, партійні, а попросту сама стихія землі. Кожний із нас втягнув у себе разом із нашим небом і чорноземом і першими звуками матірної мови почування, яке скоріше чи пізніше прорветься, коли мати проти себе людину іншого краю, іншої бувальщини.

Запал, з яким промовляв Арсен не мав у собі нічого з вічевої промови. Він наче прислухувався до того, що грає в його душі і голосно сповідався перед близькою людиною.

Кетті чула, що в її душі ворухиться незнане досі почуття національної спільноти. Дотепер вона вважала себе „русскою” або „малороскою” та й усе.

Аж тут нараз виринула перед нею людина, що наче-б то надавала новий зміст її життю. Арсен звернув її увагу самою своєю особою на боротьбу, що бушує довкола неї. Досі Кетті тільки боролася за буденний прожиток, за суконку, за калёлюх, за якусь цяцьку, відтепер стало їй ясно, що є ще щось вище, краще, що виповнює людині

життя. Якби вона і була хотіла коли захопитися якимсь ідеалом, не була б знала, як це може виглядати. Кохання відкрило перед нею щось нове якось так дивно просто і несподівано.

Щораз виразніше назрівало в неї бажання бути там, де Арсен.

— Помагати... помагати... — в задумі шептала Кетті: — Але чим? Чим я можу йому допомогти? Арсен оживився.

— Було б тільки бажання, Кетті, а способи та нагода знайдуться. Над цим треба подумати... От бачиш, тепер ти можеш мені повірити, що я тебе кохаю, бо навіть такі важні, таємні справи довіряю тобі... А зрештою і свою безпеку віддаю тобі в руки...

Чи ж то багато треба аргументів для серця?

Тепла усмішка заіскрила заплакани оченята, викликала червень на щічки, ворухнула кутиками уст...

— Вірю, вірю, Арсене... І ти вір мені... Я не донощиця, не видам тебе, бо я щиро тебе кохаю... Та ще маю до тебе одне прохання: не називай мене „Кетті”... Я — Катруся Тригірна... з села Щербів...

Розмова двох закоханих може бути безколючна і незвичайно проста. Там, де інші потребують багато слів і доказів і не раз довгої суперечки — закохані розуміють одне одного — поглядом, натяком.

Кетті та Арсен були в незвичайних обставинах. Навколо відбувалися несамовиті події; торо-

щилися матеріальні та духові цінності, захитувалися світопогляди, характери, суспільні норми, людське життя втрачало свою вартість. Революція та війна.

Кетті вже привикла до усмішок Ероса; механічно йшла назустріч його забаганкам. Але Арсен не те, що інші. Тут не грав ролі безглуздий порив одної хвилини, ні тимчасова симпатія, ні холодний обрахунок. Коли вона розмовляла з ним — не відчувала, що сидить біля чоловіка, — над її змислами панувала якась вища, нова сила. Арсен прорвався крізь смертельний ланцюг фронту, прибув у саму ворожу пащу, де на нього на кожному кроці чигає небезпека, смерть. Це не та сама сила, що раніше, тягне його до неї. Вона чує на собі тремтіння його гарячих рук, але той палкий спогляд обпікає її уста, якби поцілунком таємного мандрівника, що благословить її і відходить.

Кетті вже не була шансонетка, а людина, в якій пробудилася душа. Ворухнулися приспані, припорошені почування — гідність, самопошана, потреби правди, а до того її свідомість почала некроїти нове почуття — осоружного життя, яке вона веде.

Добре... Арсен кохає її, але чи ж він пошанує її після всього? Жіноча гідність обіруч схопила Кеттину волю і стримала від останнього кроку.

Кетті подивилася Арсенові просто в очі і червоніючи сказала:

— Арсене!... пошануй мене... як тільки можеш...

Її голос тремтів, у ньому брентило благання:

— Я для тебе не шансонетка... я жінка... і кохаю тебе...

Арсен здивовано поглянув на неї і мимохіть випустив з обіймів.

Вона кинула на нього несміливий погляд:

— Не сердися, милий... Не розумій мене погано. Я знаю, що я не варта того... але прошу тебе, Арсене, — підтримай мене... Аджеж ти інакше поведився би зі своєю нареченою з`порядної родини?... Правда?... Я також хочу бути поряд...

Проковтнула кінець слова, а очі знову зробилися вогні.

Арсен відійшов, сів на крісло, закурив папіроску з нової срібної папіросниці. Мовчав і напружено думав — але про що, сам не знав. Одне тільки наоч бачив, що Кетті стала новою людиною.

— Ти не гніваєшся на мене? — несміливо наближалася вона до нього.

— Ні, Катрусю, не гніваюся... Я просто змучений, зробив велику дорогу і обставини так хвилюють, підривають нерви... Хотів би відпочити, бо завтра маю багато роботи.

Арсен почув велику втому, якби завтра мав ладитися у довгу невідому дорогу.

— А де ж ти зупинився?

— Ніде. Там, де я був, уже не можу бути...

— Ну, то лягай тут... а завтра побачимо...

Кетті звинно приготувала ліжко.

— А якже ти будеш? Де спатимеш?

— Не турбуйся про мене... зрештою тут... з тобою буду... от приставлю тільки крісла... Ну, поцілуй же мене надобраніч. Жовтодзюбику... і не гнівайся...

Вона підставила йому своє личко.

— Добраніч, моя Катрусю...

Він її міцно поцілував і несамохіть, як старший брат сестру, перехрестив.

Вона засоромилася.

— Я вже так давно не молилася — тепер буду...

Небавком Арсен уже рівномірно віддихав.

Кетті покрутилася по кімнатці. Поправила ковдру на ліжку, щільніше прикрила нею свого гостя, погладила його блискуче, чорне волосся, що відбивало від білої подушки.

Хвилинку чути було два різні приспішені віддихи, голосні як тикання двох годинників.

На кімнату падали химерні тіні романтичного вечора.

VII.

Перемучений подіями бурхливого дня, Арсен спав міцним здоровим сном. Кетті даремне хотіла піти за його прикладом. Сполоханий сон утік з її очей. На екрані свідомости почали зарисовуватися давно забуті картини милого, безповоротного дитинства.

Рідне село стало перед очима. У розлогім степовій балці мальовничо розкинені хатки з журавлями біля криниць. Шнурочками біжать униз стежки до ставу, що ліниво розлився на дні балки і підморгує сонцю своїм свічадом.

Навколо ставу толока. Зелена плахта з різнобарвними латками. Ось білими плямами блимають гуски; збилися в кутку, поскубують травичку, туться до свого провідника-гусака. А він, як повстанський отаман, задикувато підніс голову і гергоче.

Флегматично вимахують головами та хвостами, відганяючи настирливих гедзів, руді, попелясті та красі корови. Кумедно підскакують, високо підносячи сплутані передні ноги, різномасні коники. В прибережнім болоті тихо рохкають свині — діляться, як добрі сусідки, новинами дня.

А все купається у золотих хвилях соняшного сяєва, ніжиться підо впливом животворного тепла.

Село — сонне, розніжене село влітку.

Кетті усміхається до знайомої, дорогої картини: — ось став, а коло нього дівчатко з голубими, як плесо очима, з білим, як лен, волосячком, у білій довгій сорочинці. В руках довгий прут, в очах — вираз поваги та відповідальності за взяті на себе обовязки. Дівчатко, виконує тут важну працю — пасе гуси. Мама наказали добре пильнувати, відганяти від чужих гуртів, особливо не допускати сходитися з сусідчиним Нечипоришиним стадом.

— Уважай, Катрусю, не пускай на став нашого Завадіяки, як побачиш на воді сусідчиних сірих. Хай наші пасуться на толоці, пополудні підуть на воду. Бо наш знову заведе бійку... а потім тільки сварки...

Катруся стереже, міцно затискає в ручці довгий прут. Гуси мирно скубують траву. Небезпеки нема.

Та ось з тамтого боку ставу донеслося: ге-ге-ге!... Завадій підніс високо голову, оглянувся. Ось зазорив сірий табун, що поволі плыв коло того берега, прямуючи на середину плеса. Попереду, вигнувши дугою шию, нечутно плыв Сірий, віковичний суперник Завадія. Між ними, за володіння ставом, точилася „столітня війна”. Остання перемога була по боці Завадія. Суперник побитий, подзьобаний утік з поля бою, гублячи по дорозі піря. Здавалося, не посміє більше підіймати голову.

А ось він, ненависний, знову на ставі.

— Ге-ге! Ти знову тут, приятелю? — гукає Завадій. В його голосі бренять нотки гніву.

— Ге-ге! А хто мені заборонить тут бути? — зухвало відзивається Сірий.

Поважна небезпека хвилює Катрусею. Голубі очка сторожко стежать за рухами Завадія, — губки затиснені, дівчатко хоче перетяти авантюрицькі наміри розбишаки. А він, перевалюючися з ноги на ногу, уже почав завертати в бік ставу.

— Гиля! Гиля, ти, навіжений! — голосно кричить Катруся, вимахуючи прутом, біжить наперед,

розставляє ручки, заступає дорогу до ставу. Завадій зупиняється, оцінюючи ситуацію. Він може і послухав би наказів своєї пастушки, — коли ж бо капосний Сірий уже вплив на середину плеса і покепковує собі:

— Ге-ге! А я вже тут! Що мені зробиш?

Спалахнула завойовницька хижацька кров славних прадідів у гусячих Завадіячих грудях. Гнівом зайнялися очі.

— Мало тобі ще? Чекай! Дістанеш більше... Я тобі покажу, як нападати на мої володіння!

Він рішуче прямує до ставу. Як справжні „гуски”, нічого не думаючи, плентаються за ним усі білі гуси.

Катруся заступає дорогу і починає періщити прутом „пана-отамана”.

— Гиля! Назад ти, проклятий! Назад! Гиля!...

А він — усе вперед, вперед.

В голосі дівчатка — і загроза, і благання, і розпука, в очах — сльози. — Гиля!

Прут зачепив Завадія. Вигнувши гадюкою шию, гусак зашипів по-змійному і розставивши крила, кинувся на Катрусю.

— Тю на тебе, окаянний! Агі!...

Перелякана метнулася вбік, бо вже раз закоштувала Завадіячиного дзьоба; он у неї який басама на спині — боева рана. А він, не маючи вже перед собою ніяких перепон, скорим маршем простував до води. Ось уже колихається на плесі; навколо нього його табун.

— Ге-ге-ге! — зачіпно гергоче.

— Ге-ге-ге! — як бурні, підхоплюють його підвладні. Але їй сірі вже видають войовничі оклики. Буде бій. З очами, повними сліз, побігла Катруся до своєї хати.

— Що з тобою, дитинко? Хлопці побили? Скажи мамі — я їм дам, шибеникам!

— Ні, мамусю... — ледве може виговорити крізь плач дівчатко.

— А що ж? Що сталося?

— Я стерегла... а він проклятий... проклятий... він мене не слухав...

— Хто він?

— Наш Завадіяка... пішов на став... а там Сірий... Уже б'ються, а-а!...

— Ну, нічого, нічого... заспокійся, дитинко... На, зїдж ось молочка та палянички...

Кохана матуся!

Кеттині думки пестять, огортають теплими раменами коханий образ: обсмалене, з глибокими зморшками лице, порепані від роботи руки (а як ніжно вони гладять льняну голівку!), добрі-добрі очі й повне любови велике материнське серце.

Матусенько, якби ви були живі!!

Кеттине серце стискається від болю. Ніколи, ніколи вона вже не побачить своєї найкращої опікунки й дорадниці. Вже була в гімназії в місті (це мамусенька старалася, щоб її доня, синьоока красуня, „вийшла в люди”), як до неї докотилася страшна вістка, що її мама вже не живе. Не здавала собі справи з того, як опинилася у своєму селі,

як відправили матусю на вічний спочинок. Нічого не чула, бо вуха задубіли на всякі вражіння; нічого не бачила, бо очі напухли від сліз.

З глибини п'їтьми виринає новий образ: високе чоло, холодні сталеві очі, тонкі зціплені губи.

„Божественний Угаров”... герой-амант столичного театру, за яким шаліли жінки.

Кетті продала книжку, щоб побачити цього незрівняного мистця сцени, коли в весняній мандрівці театр заїхав до їхнього міста...

Як легко вона повірила його палким словам, з яким захопленням слухала, коли він повторяв їй, наче амант у захопливій песі:

— Ти моє кохання!

— Ти моє надхнення!

— Для тебе тільки граю!...

Такі слова попадали просто в кров, палили серце, туманили мозок.

„Катрусю! чи ж тобі мама не казала, що не вільно заходити дівчині самій до помешкання актора? Та ще по виставі... Ти повірила, що він хоче тобі сказати тільки „кілька слів”... Ех, ти наївна, молода, недосвідчена...”

„Єкатеріну Тригорную” за неморальну поведінку виключили з гімназії. Після цього прийшов шпиталь... самотність, боротьба за хліб і що більше: боротьба за добру славу...

Кетті затискає кулаки, відганяє привид — та не може. Сталеві очі сверлюють її, тонкі губи розщіплюються, зпоза них показуються, наче вовчі зуби.

Картини з дійсного життя переплітаються з дитячими казками і поодинокими сценами із пес. Ось вона сама — артистка. Така сама, як той полумяний Угаров. Хоч і не на сцені, а на кабаретовій естраді, але так само захоплює публіку, ласа на оплески, так само вибирає собі між своїми глядачами — жертви. Правда, вона занадто часто сама стає жертвою — не знає, чи грає вивчену роль, чи імпровізує, чи вона тільки маріонетка в руках невидного, злобного режисера.

Так, ці привиди це не витвір її хорої уяви, це дійсність... її дійсне, нефальшоване життя. Вона бачить іще раз свою молодість — потоптану, забруджену на те тільки, щоб не найти виходу із страшного сліпого кута?

А тут доля післала їй наче нову спробу...

Так добре було мати замкнене своє серце на десять колодок, грати свою роль на сцені і в житті не думаючи, з дня на ніч...

Нащо ж на її шляху з'явився оцей хлопчисько? Такий щирий, простий, чесний. Усміхається до неї у сні — до своєї Катрусі... і вона не знає, чи заснула чи бореться із безсонницею...

„Ти українка... ми, українці, повинні собі помагати...”

Смішний: вибрався на таке небезпечне діло і вибрав собі її повірницею... Вона не вміє з ним розмовляти. Навіщо він розворушив її серце, навіщо повернув його до життя, з яким вона розпрощалася? Навіщо здер заслону із минулого?

Якби вона була не „Кетті”, а дійсно Катруся — та струнка, синьоока, з теплим серцем і одвертою, чистою душею!...

— А так... Чи ж має вона право надіятися на... щастя... вона — шансонетка „Кетті”?... Мало, що він тепер її кохає. Він — молодий, запальний... А чи буде кохати, чи буде поважати її, коли зачме розпитувати про її минуле?

Вона не може не сказати йому всієї правди, коли він гляне щиро в її очі. А потім... вона починає уявляти собі, як може виглядати реальне життя: вона покине свою працю і буде виключно залежна від нього. Він же ж не дозволить їй працювати. Чи його засоби вистачуть на це спільне життя? Вона готова виректися всіх вибагів, жити як найскромніше. Але „товариство...”, як прийме її оте коло знайомих, родини, приятелів Арсена? Ану-ж може трапитися, що одного дня вона зустріне між ними якогось гостя „Імперіялю” і той...

Кетті похапливо біжить до кутка кімнати, відшукує малу іконку, стає навколішки і... обливається холодним потом. Хоче молитися й не може: серце повне побожного настрою, а уста німі — вона забула всі, які знала, молитви.

Тоді вона складає свою молитву: перемішує сповідь із благаннями, щоб Діва Марія відвернула від неї все лихо, перемінила його в один промінчик щастя.

Сльози, що обмивають її лице, заступають їй полегшу. Вона прилягла на ліжко, прикрилась плащем і може вже спокійно роздумувати.

Арсен каже, що вона могла б допомогти йому... українцям... Чим же вона може допомогти, коли щойно сьогодні вона усвідомила собі, що вона — дитина села, українського села, українського народу?...

Її зморив сон. Сон тим самим медовим воском, що посклеював їй повіки, приміцнив їй крила. Вона ширяла над землею і здавалося їй, що все те, чим журяться люди — дрібне, як вони самі. Там, над землею не було перепон єднати бажання з формами, що пливли як рожеві хмаринки...

VIII.

Рано Арсен вибрався до Трубайла. З Кетті умовилися зустрітися при обіді в „Імперяль”, хоч постановили — прилюдно не сходитися там разом, щоб не накликати на себе підозріння.

Коло восьмої години Арсен був на Спадистій вулиці. Віднайшов число 11. У чистій, поміщанськи прибраній кімнаті чекав його Трубайло. Трубайло попросив розповісти, в чому справа.

— Мене післав до вас сотник, як ви його називаєте, Ямбо... як до свого довіреного чоловіка — почав Арсен.

— Так, пане... Я українець і чим тільки міг помагав нашим. А з паном сотником я здавна знайомий. Чого ж хоче від мене пан сотник?

Арсен почав розповідати про свою справу: треба підкупити когось з урядовців чи писарів оперативного відділу штабу і дістати від них відписи останніх бойових і ситуаційних наказів. Може Трубайло знає таких людей? З тих, що заходять до каварні і люблять випити... а може й ласі на гроші...

Трубайло задумався.

— Гм... така річ... Дійсно справа важна й небезпечна... Можна попастися...

Він показав рукою на горло.

— Але буду старатися. Маю на прикметі одного жидика, урядовця. Може за гроші зробить... спробую...

— Я просив би тільки хутчіше обернути справою — додав Арсен; — Я не можу тут довго перебувати, мушу вертатися. Ми незабаром будемо наступати. А вам, пане товаришу, ми гарно подякуємо за допомогу. Ось вам на потрібні перші видатки, а за документи я заплачу окремо. Де ми зустрінемося?

— Може в „Імперіяль”?

— Добре — погодився Арсен — я там буду обідати. Постарайтеся мені подавати обід... ми й порозуміємося...

Вийшовши Арсен від Трубайла, рішив піти поглянути на свої коні. Пішов знайомими вулицями. Хоч проминув дуже короткий час від хвилини, як українська армія відійшла звідси, але вигляд міста таки змінився. Чепурне губерніяльне місто підупало, якби навмісне старалося прибрати

жебрацько пролетарський вигляд. Це була доба воявоначого комунізму, коли за чистий комірчик та краватку, ставили „под стенку”. Це все могли бути позначки завязаного „буржуйства” в очах п'яних міліціонерів, вояків чи всяких агентів, які стріляли до Богу духа винних людей таки на хідниках. Притокою могло бути все: українська мова в устах інтелігента, або занадто сміливе обличчя, що не подобалося агентові. „Чека” працювала безупинно. Тюрми були переповнені.

Про це все довідався Арсен від Павла Федоревича, господаря, в якого він залишив свої коні. Старий досить міцно нападав на нові порядки і ворожив „товаришам” скорий кінець.

— Ви, добродію, подумайте: що ж це за влада, що вбиває, наступає, грабує мирних людей? Хіба ж видано де таке в світі, щоб так поводитися з своїми громадянами? Кажу вам, що так уже допекли нам ці „товариші”, що тепер мабуть усі підуть проти них... Ось тільки пічніть наступ...

Арсен зідхнув. Він, на жаль, знав випадки, коли юнаки воліли сидіти дома і зносити знущання окупантів, як іти в ряди своєї армії.

„Можливе — думав — що треба, щоб нова влада сама настроїла громадян проти себе... аж тоді вони вміють оцінити панування попередньої...”

Надходив час обіду. Гостинні господарі прохали Арсена пообідати в них, але він відмовився, мотивуючи тим, що має поладнати важні справи і бачитися з людьми.

Денне світло і свіже повітря протверезують навіть молоду голову. Ніч з її химерними настроями, видовженими тінями і серпанком таємничості — не дозволяє на реальну оцінку ситуації; мозок знаркотизований, почування загострені, уява напружена.

Арсен почав розмежовувати особисті почування і свої пляни на майбутнє від його урядового діла, що взяв на себе. Не можна забагато думати про власні справи, треба снувати, як павук, павутиння інтриги, щоб зловити потрібних людей для інформацій.

Арсен старається спокійно обмірковувати становище: може серце і має рацію — він зустрів Кетті не такою, як сподівався. Усією істотою він відчув, що в Кетті почала пробуджуватися якась нова людина, і що вона хоче змінити своє життя, відсуває від себе навіть його самого і всіх, коли приступають до неї як до каварняного метелика. Арсен пригадав собі, які великі та сполохані стали її очі, коли він поклав перед нею гроші. У бічній лівій кишені срібна папіросниця охороняє його груди як панцир.

Пробував уявити собі її як свою дружину... — ах, якби скоріше закінчити діло, за яким приїхав і влаштувати своє нове життя...

Коли Арсен прямував до „Імперіялю” ствердив, що цивільного великого руху в місті нема. Фронт був іще не дуже далеко. Хитрі купці, мабуть, поховали всякий крам, щоб не міняти його на непевну валюту. Селяни на базар не приїздили до

міста — вичікували вдома розв'язки неясного становища на фронті. А міщухи не мали за що купувати, дотого не знали ні ціни грошам ні кравові.

Хідниками вешталоя трохи цивільних людей, одягнених якнайскромніше; жіночих капелюхів не було видно зовсім. Зате військовий рух досить жвавий. Вулицями проходили відділи піхоти в гострошпичастих шоломах, снувалися авта, мотоциклі, верхівці.

Усюди лунала московська мова, іноді приперчена клясичною московською лайкою. З облич військових; з руху частин, обозів Арсен бачив, що червона армія почувала себе певно; безладдя ні метушні непомітно.

— „Красная Звезда“! „Окопная Правда“! Три копейкі сребром! Петлюровскія банди отступають... две дівізії разбіто! — горлали хлопці-продавці газет.

— Псс... Ану, давай сюда! — гукнув до хлопця Арсен.

— Что хотіте, гражданін: „Звезду“, „Правду“?

— Давай всьо, что імееш... Я приехал с провинції... интересно почітать... Сколькo тебе?

— Двадцать капеек сребром... рубль бумажками...

Арсен забрав жмут газет і пішов на скверик, недалеко від „Імперіялю“. Там сів на лавочці і почав читати.

— А позвольте, товарищ, газетку, — нагло

почув коло себе Арсен хриплий голос: — Інтересно, що там пишуть...

Побачив на лавочці поруч із собою двох червоноармійців. Один усміхався до нього широкою панібратною усмішкою.

— Прошу... — Арсен подав їм газету.

Червоноармійці втопили в ній свої очі, вголос з трудом читали, досить часто вставляючи міцні слівця.

— А диви, таку їх в небесную канцелярію-мать!... — скрикнув один: — Учора писали, що вже зовсім ці банди розбиті... А тепер диви... во... „Окопалися коло Д, ставлять опір...

— Іш, гниди! — додав і другий: — Сильна: ця гидра контрреволюційна...

— Не допоможе, товарищ, — фаміліярно звернувся перший до Арсена: — Всьо равно їм буде кришка...

Другий ніби на підтвердження цих слів заспівав фальшивим тенорком:

*Ех, яблочко — з боку красное,
Что Украине канец, дело ясное!...*

— Ви з тутешньої залоги, товариші? — ніби байдуже запитав їх Арсен по-московськи.

— Так... ми з штабу... з немуштрової команди... при обозі...

— Кажете, що буде скорий кінець тим... гайдамакам?... — докинув Арсен зневажливо.

— Дело ясное... Ми навіть обозів не розпаковуємо... будемо далі гнати ту жовто-блакитную сволоч...

— І скоро поїдете звідси?

— За пару днів будемо наступати... Я вже знаю... таку прикмету маю...

Арсен хотів ще більше довідатися з цієї несподіваної розмови, але її нагло перервав другий салдат:

— А диви, Васька, знову погнало то червоне авто з „чеки”.

— Мабуть знову виловили когось із шпигунів — перший салдат довірочно звернувся до Арсена: — Тут, товарищ, біда: що ні хахол, то й гад... шпигун... зрадник... Але наша чека дає їм бобу...

Арсен почув, що йому холодне спина. Там червоне авто, довкола повно чекістів, агентів, шпигунів. Може й ці два... ану, якби котромусь забаглося зревідувати, вилегітимувати його? Правда, він має різні большевицькі документи, але має теж револьвер і багато грошей: нащо? звідки? Ствердити, що документи підроблені не так то вже й трудно.

Встав: — Ваша правда, товариші: ті хохли дійсно гади... Ну, мені треба йти... До побачення...

Пішов до „Імперіялю”.

При обіді сидів за окремим столиком і переглядаючи свої газети стежким оком озирав салю. Чекав Трубайла і Кетті.

Ось своїм пливким кроком підійшов Трубайло. Став у кельнерській позі і подаючи стравоспис, ледвечутно прошептав:

— Документи будуть. Де ви зупинилися?...

— На вулиці Почтовій... там, де мешкає Кетті...

— Добре... Чекайте дома ввечір... У 10-й годині прийде чоловік, одягнений по цивільному. Застукає чотири рази в двері... Ви запитайте: „Від кого і чого треба”? Він скаже: „Добрі вістки, прошу впустити”. Далі вже самі порозумієтеся...

— Добре — голосно сказав Арсен, ніби-то вже погодився, що хоче їсти: — Прошу дати мені росіл і сіканці...

Арсен усміхнувся сам до себе: бодай є якась надія на успішну роботу. Дотого передумував сцену, якто він скаже Кетті про свій плян повезти її до себе, до своєї родини і там одружитися. Думкам попустив віжки, вони помчали перегоновими кіньми. Війна закінчиться, вони виїдуть до батьків далеко на степи, ніхто там не буде знати Катрусиного минулого, а він сам ще більше буде її кохати, знаючи, скільки вона натерпілася в житті.

З дверей, що вели за сцену, вийшла саме Катруся, за нею Жорж і ще двоє людей. Це був господарський комітет „Імперіялю”.

Побачивши Катрусю, Арсен не міг стримати своєї усмішки. Катруся мимохить також привітно йому всміхнулася.

Жорж, що йшов слідом за Кетті, не спускав її з очей. Його заздрий погляд перехопив цю

усмішку. Наче ненароком він поглянув на Арсена. Обличчя молодого чоловіка видалося йому знайомим, хоч він не міг пригадати собі, де саме бачив його. Як не напружував своєї пам'яті, не міг усвідомити собі, хто це. Бачив його десь... так... напевно... Міг би присягнути — але де, при яких обставинах, хоч убий, не міг нагадати. Одначе Кетті усміхнулася йому — це напевно її коханець. Треба прослідити його: хто він, де мешкає, що робить...

Жорж вийшов на головні сходи і свиснув на першого хлопця, якого побачив — продавця газет.

— „Красную Звезду”? „Комуніста”? „Пролетарське Слово”?

— Ні... ось маєш тут пів рубля. Поклич мені Шурку Свища... Бачив його де?

— Так, він щойно побіг на вулицю... якто вона тепер називається? Карла Маркуса...

— Гайда за ним, та скоро... Скажи, щоб негайно йшов до „Імперіялю”... Ну, швидко!...

Хлопець побіг у вулицю, Жорж вернувся до каварні. Нетерпеливо міряв кроки, піджидуючи Свища. То був малий хлопець, продавець газет, хитрий і моторний. Жорж не один раз користувався його послугами.

— Богу дякувати, йде!

Жорж аж свиснув і перехопив себе на думці, що йому, як комуністові, не личило б звертатися до Бога...

— Іди сюди Шурка... скоро! Маєш мені виконати одне доручення.

Жорж повів хлопця до салі і ніби купуючи в нього газети, показав йому Арсена.

Збиралися гості на обід. В салі ставало гамірніше, та Арсен мало кого бачив. Був заглиблений у собі, обдумував і мріяв.

Із задуми вивів його Трубайло — подав рахунок. Арсен заплатив, додавши 500 рублів більше.

— Останнє слово ще за мною — усміхнувся до Трубайла.

— Дякую... Але не думайте, що я роблю за грошей. Я тут ризикую головою. Беру тому, що треба також сюди-туди видати...

— Не будемо рахуватися, товаришу. Беріть — придасться вам. Як усе вийде добре, я вам ще краще подякую...

— Прошу ж не забувати — Трубайло знизив голос аж до шепоту, а сам **нахилився** до стола, ніби рахував гроші: — Ви скажете: „Від кого і чого треба?“, а він відповість: „Добрі вістки, прошу впустити“... Наперед чотири рази стукне...

По обіді Арсен пішов головною вулицею. Купуючи папіроси, спитав, де в місті можна тепер дістати квітів. Крамар дав адресу городника.

У пополудневому сонці ніс китицю темночервоних троянд і усміхався до них.

Дивне й химерне це життя! Ось він несе квіти тій, яку здається кохає... мріє про кохання, про щастя... А он там гупають гармати, точиться на життя й смерть боротьба двох „братніх“ народів. І сам він — сам собі не вірить! — шпигун, у самій

середині осинового гнізда. Одною ногою над прирвою смерти, другою над стежкою до щастя.

Розум міряє, важить, як статочний господар, аргументи. А серце — загонистий молодець покепковує собі з розсудливості. Найрадніше він заспівав би тепер на весь голос, як розміряний Зібель:

*Розкажіть же ви їй,
Квітки мої —
Як кохаю її,
Як страждаю за нею...*

— Гражданине, може б я вам заніс квіти? — нагло почув Арсен оклик.

Кинув оком: біля нього дрантиво одягнений хлопчик простягав руку.

— А хто ж ти?

— Бідний. Дайте заробити хоч 20 копійок... зранку нічого не їв...

— Добре малий... неси...

Арсен був настроений так прихильно до людей, що здається ніколи не міг би тепер відмовити послуги. Віддав хлопцеві китицю і пішов поруч із ним.

По дорозі довідався, що хлопець має ще п'ятеро менших від нього братів і сестер; що батька вони не мають, а мати ходить на щоденну роботу. Гірко їм жити; він, старший, мусить помагати матері: то випросить де можна, то як трапиться де-що заробить.

— Ну, я вже дома. Давай квіти... Маєш 20 жопійок.

Арсен зупинився коло ганку. Кетті дала йому запасовий ключ від входових дверей. Хлопець ховав гроші:

— Гражданине, а я вас про щось попрошу...

Очка йому світилися; він прицмокнув, майстерно плюнув набік крізь зуби і почухався в потилицю.

— Що ж ти хочеш?

— Позвольте папіроску... страсть хочеться курити...

— Добре... маєш...

Хотів Арсен моралізувати: мовляв, такий малий, а вже курить, і для здоров'я це шкідливе, і шкода на тютюн тяжкий гріш тратити, краще черевики купити... Але тільки вибачливо усміхнувся — сьогодні він усім хоче робити тільки приємне.

Кетті зраділа як дитина, побачивши таку гарну китицю. А ще більше зворушили її слова молодого хлопця:

— Дорога Катрусю, — почав Арсен поважним тоном, наче перед іспитовою комісією матурист: — Прошу прийняти ці квіти, як вислів мого кохання. А разом із цим і моє прохання стати моєю дружиною...

Зовсім зацікавила, зникла дівчина. Не знала чи це правда, чи жарт. Механічно взяла квіти, а сама почервоніла густіше від троянд.

Йй освідчається такий гарний хлопець, що за нього Бог-зна яка панна в одній сорочці пішла б без надуми? Чи можливе це?!

Мовчить Кетті, не знає, що відповісти.

— Ну, Кетті, чого ж ти мовчиш? — питає вдруге поважно Арсен.

Кетті кладе квіти на стіл, мовчки підходить до Арсена, обіймає його і дивиться йому просто в очі. Він теж має нагоду заглянути у відчинені вікна її душі. Видно як на долоні, що там діється.

Арсен притягає дівчину до себе й міцно цілує в уста.

Кетті не борониться, тільки шепоче:

— Матусенько моя, чому нема вас при мені?

Кетті стала, як не та. Жвава, весела — якась інакша. Квіти поставила до дзбанка із водою, а при тім наспівувала, лукаво поглядаючи на Арсена:

*Лугом іду, коня веду —
Розвивайсе, луже!...
Сватай мене, козаченьку,
Люблю тебе дуже...*

— Та вже сватаю, сватаю! — усміхався щасливий юнак. — Чекай, Катрυσю...

Він витягнув з кишені червоний пупянок і припняв їй до грудей.

— Нехай тобі це нагадує, що сватаю... „тільки не цурайся, щоб та слава не пропала, що я женихався”, — віджартовувався словами пісні.

Почали обмірковувати, що робити далі. Арсен проектував, щоб вона не йшла до „Імперіялю”, а залишилася дома та ладилася до відїзду.

Кетті заперечила. Жінки навіть у коханні зберігають більше розсудливості та практичності, ніж чоловіки. Це викликало б підозру, хтось може прийти до її хати перевірити, чи вона не занедужала. Вона мусить піти до „Імперіялю”... „Ну, ну, чого тремтиш? — співати не буду сьогодні... от треба дещо сконтролювати в господарстві, а на восьму-дев'яту годину буду вже дома”... Вона так уладить, що завтра звільниться на цілий день; тоді вони ввечір чи вночі зможуть виїхати, не викликаючи ніякого підозріння.

Кетті співала, деклямувала Пушкіна, Лермонтова — вона наче хотіла перенестися в ті щасливі дні, коли перед нею простягався весь світ забарвлений дівочими сподіваннями...

— Вибачай, Арсене, що я тобі деклямую тільки московських поетів... сам знаєш, це зі школи... Але дома я й „Кобзаря” читала... хоч не багато, а все ж дещо памятаю...

Коло 6. години Кетті пішла до „Імперіялю” — обіцяла якнайскорше вернутися.

Для Арсена потяглися нудні, видовжені години.

По 8-ій годині уже не міг угамувати своєї нетерплячки.

І чого вона не йде? Чи не бенкетує знову з Бліновим? Заздрісні думки почали настирливо виринати, пекти себелюбством. Хоч вона казала, що не буде ані співати, ані вечеряти в товаристві, але... Нервово ходив з кута в кут, кутив, кидав наполовину недокурени папіроси.

Аж десь коло 10 години двері раптом широко відчинилися. У них стояла задихана, розчервоніла від скорої ходи Катруся.

— Що з тобою? Чому ти так довго? — почав був Арсен, та й увірвав свої питання, глянувши на неї.

Вона тяжко дихала, очі якимось несамовито виблискували, руки тремтіли...

IX.

Кетті виходячи з хати була вдоволена, що сьогодні не мала виступати на сцені і може скоріше вернутися додому. Думала про те, як „він” чекає на неї, може ще й сердиться, що вона залишає його самого. „Зачекай ще трошки” — в думці потішає його Кетті — „за це будеш мати нагороду”... Яку саме, вона сама ще не знає. Але Боже милий! чи-ж закохане серце не знайде, коли схоче?

Що-хвилини споглядала на свої груди, де горів символ Арсенового серця.

Зідхнула.

Уперше „Імперіяль” з його винними запахами, масною атмосферою, грою на сцені і на салі — видався їй осоружний.

Боже, як могла вона марнувати тут свою молодість? Тут, де нема інших святощів, крім грошей, де люди купують і продають усе — звору-

шення, пориви серця, заливаючи все це алькоголем...

Навіщо цей хлопчина відкриває їй дорогу в інший світ, про який вона вже почала забувати? Вона приросла вже до свого середовища, як мох до кори; чи зможе вона віддертися від нього без болю, не покалічивши власної душі?

Усе те, що передумувала за останню ніч — верталось до неї наново з новими сумнівами. Життя, якому вона придивлялася щодня зблизька навчило її тверезо оцінювати чужі слова та вчинки. Що варт найщиріші присяги та найкращі наміри, коли людина змінюється? Що з того, що вона покохала Арсена, що він покохав її? Як довго триває молодече кохання? Чи вона зможе бути матір'ю — мати діти, виховувати їх?

Кетті пригадуються різні випадки, як сумно кінчалось оте „велике” кохання, що загорялось при світлі каварняних ламп... Там, де воно спалахнуло — там і згасло...

Сумніви знову виставляють свої пазурі: добре, будеш мати і родину, і дитину... А що буде, голубонько, як в тобі наново прокинеться бакханка, як від родинного вогнища потягне тебе блискучий шантан?

Таке щастя не для неї. Вона, відірвана від народу, від громадянства, не сміє думати про теплий родинний куток. Вона не завяже світу тому гарному хлопцеві, що так щиро її кохає, що загнався на смертельну небезпеку для України, а може трошки і для неї...

Він уже тепер сподівається, що вона йому допоможе... Та чим? Прислужитися народові, справі, на це треба часу, треба підготувати себе. Що-ж вона може?

Хіба те, що від п'яних військовиків чи комісарів може випитати про деякі факти, видобути деякі документи. Чи не спробувати їй ось хоч би з Бліновим? Він важний комісар, один з найвищих начальників. Вже з того, як він бенкетує, скільки грошей витрачає, видно, яка то важна особа. І він примилюється до неї, жадний її пестоців. Так, з досвіду вона знала, що мужчину, розпаленого пристрастю, до всього можна довести. Можна би коло нього „походити”... Та як так похитрувати, щоб не жертвувати собою, тому огидному москалеві, як протягнути справу, коли Арсен рахує кожний день без діла за втрачений...

А потім... потім... ану-ж справді їй усміхнеться щастя? Вона мучить себе сумнівами...

Пробувати?... змагатися?... боротися?...

Коли Кетті так міркувала в гардеробі, до неї прибіг Трубайло і сказав, що її дуже прохає товариш комісар Блінов до кабінету ч. 3 на вечерю.

Кетті усміхнулася — до здивованого кельнера кажучи, що зараз прийде.

Похапливе „прошу” відкрило їй вступ до середини. Кабінет ч. 3 — це простора кімната, улажена з комфортом. На стіні гарний гобелін, під ним широка отомана в яскравих малиново-червоних барвах. Між вікнами високе трюмо, посеред-

ні широкий стіл, застелений білою скатертиною. Крісла, вазонкові квіти доповняли обстанову.

— Мое поважання — скромно привіталася Кетті.

Блінов сидів на фотелі, одягнений у плащ, із шкурятяною текою на колінах; переглядав папери, які мабуть саме виняв.

На Кеттин привіт комісар обернувся. Лице розпливлося в широкій усмішці.

— А, Кетті... поважання... Прошу сідати і зачекати одну хвилиночку. Тільки перегляну важні папери...

Кетті удавала байдужу.

— Ет, що там папери! Маєте час на працю в бюрі. В „Імперіялі” не треба паперів. Тут люди приходять забути за свої обовязки, розважитися.

Вона підійшла ближче і поклала руку на комісарове плече.

— Не можна, дитино — озвався той: — Завтра мають бути важні військові пересунення. Мушу переглянути накази, документи... Я зараз буду вільний... прошу сідати.

Блінов переглядав папери, мугикав під ніс, крутив головою. Нарешті зложив їх до теки, повісив її на вішало, зверху повісив свій плащ — і аж тепер, усміхаючися, обернувся до Кетті.

— Тепер ми можемо приступити і до „Імперіяльської” програми. Прошу скинути плащик... Він сам помагав їй роздягнутися.

— Хочу сьогодні з вами, Кетті, ширше пого-

ворити. Бо завтра мушу виїхати на оглядини-фронту і не знаю, коли вернуся...

— Прошу... я рада... як це тільки вам приємно...

Вона присіла на отоману, поклавши коло себе свою торбинку.

До кабінету ввійшли Трубайло з тацею, заставленою тарілками і Жорж. Останній, хоч зеленів від заздрости, але підлесно усміхався до Блінова.

— Прикажете накривати, товаришу комісарє? Він зігнувся в льокайській поставі.

Блінов недбало кинув:

— Подати, що маєте найкращого... та скоріше... Шампана не забути!

Жорж і Трубайло заметушилися коло стола. Скоро стіл уже був заставлений закусками і винами.

— За годину дати „жаркое” й десер...

І нікого сюди не впускати.

Кельнери вклонилися й вийшли.

Блінов підійшов до Кетті, взяв її за руку.

— Прошу, Кетті, до стола. Як у нас, у Москві, кажуть: „Сядем рядком да потолкуем ладком”... А покищо прошу, що ласка, спершу конячок, випемо за те, що прикрашує всім життя — за кохання!

Вони сіли поруч. Блінов пив багато — йому старанно підливала Кетті. Говорив їй про те, що вона подобається йому. Хоч знав уже багато жінок, але ніодна не викликала в ньому такої несмі-

ливої нерішучости, як вона. О, інші то він відразу здобував або грішми, або... „Ну, звичайно як мужчина вміє... ви це розумієте... в жінок — краса, у нас — сила...” Але з нею він не хоче так поводитися — хоче, щоб вона добровільно проявила йому свою симпатію. Він зробить її щасливою, бо має і становище і матеріальні засоби.

Кетті казала, що й він їй подобається, і що вона шкодує, що він має виїхати. Може неконче йому треба заганятися туди, де ще й кулька якась може заблудити.

Ні, він мусить виїхати на інспекцію фронту, на перевірку настроїв війська. Вони готують великий наступ на „петлюрівців”, щоб остаточно їх розгромити. А як вони розторощать ті гайдамацькі банди, тоді він візьме її з собою до Москви. Чи погодиться вона?

Чому-ж би ні! Це-ж справжня кар'єра для неї переїхати до такої столиці...

Ну, якщо так, то вони шампаном мусять запити свою угоду.

Блінов п'янів і від вина, і від жаги. Налив два келихи вина і почав говорити про те, що фактично він уже вважає її своєю жінкою. Бо-ж большевицькі закони признають тільки добру волю та згоду сторін, а запис у метрикальні книги ЗАГС-у — це тільки пуста формальність. Отже він підносить тост за їхнє кохання, яке сьогодні має стати дійсністю.

— А чи не за скоро воно? Ви-ж мене так мало знаєте?

— У нас — енергійних людей одна мить і — справа поладнана! Життя не чекає на нас!

Кетті бачила, що таки зайшла задалеко. Мала надію на те, що Блінов під її дбайливими заходами хутко упеться, і тоді вона зможе виконати свій замір: викрасти з теки папери. Тож вона при-такувала кожній нагоді, коли Блінов проголошував „за щось” випити. Сама вона нишком виливала чарки або до вази з шампаном або до вазонів.

Вони підносили новий тост за якийсь там успіх, коли нагло в коридорі почули чиїсь поспішні кроки.

Влетів Жорж увесь схвильований: тремтів, як хорт, на морозі.

Блінов поглянув на нього лиховісно.

— Чого ви сюди? — перешкоджуєте! Хто вас кликав?!

В його голосі була вже не погроза, а присуд.

— Вибачайте, товаришу-комісарє... Важна... дуже важна службова справа... Кожна хвилина дорога... Прошу на хвилиночку до мене...

Жорж покірно схилив голову.

— Прошу вибачити, Кетті... Я зараз вернусь — вже спокійніше сказав Блінов.

Він поставив свій повний келих на стіл і різко кинув Жоржеві:

— Ходімо!...

*

Одержавши інформації від Шурки Свища про підозрілого молодого чоловіка, Жорж майже упевнився, що це таки Кеттин коханець. Але хто... хто він?

Чи Жорж у вестибулі зустрічав гостей, чи проходжувався по салі, чи заглядав до буфету і до кухні, всюди настирливо переслідувала його думка: хто він такий, той щасливий суперник?

Мимохіть пригадав собі ту першу відсіч, яку дістав від Кетті ще тоді, як у місті були українці, як в „Імперіялі” бенкетував той сотник, як він називався? Ямбо...

— Ямбо! Ямбо!...

Наче ліхтарка серед ночі, освітила кімнату, так ясно стало йому від цієї думки.

— Це-ж він! Він!

Жорж аж застиг непорушно на місці від несподіваного відкриття: це він — той молодий старшина, що останнього разу бенкетував в „Імперіялі” з сотником Ямбом. Так... він! Жорж виразно собі пригадав, як вони з Трубайлом ще обслуговували те товариство в сепаратці. Люсі була з Ямбом, а Кетті з отим. Отже між ними щось є, коли він опинився аж тут, з нею.

— Він — український старшина та ще із штабу армії, перебраний за цивіля... Ясно — шпигун!

... Вийшовши на коридор, Жорж відвів Блінова вбік і почав тихцем вияснювати йому новину, з якою прийшов. Чекіст споважнів, навіть шкляні хмільні очі проясніли.

Поза їхніми спинами розгорнулися портієри

з кабінету ч. 4, у дверях нечутно показався Трубайло. Побачивши цю незвичайну пару відразу зрозумів про що вони можуть розмовляти. Жоржа всі в „Імперіялі” підозрівали в зносинах з „чека”, і Блінова також знали.

Трубайло сховався за портієру немов сторожкий кінь, наставив вуха.

Усієї розмови він не чув, але й те, що доходило до нього, кидало його то в жар, то в холод. Жорж розповідав Блінову, що імовірно в Кеттиному помешканні ховається український шпигун, якого він, Жорж, знає особисто, як українського старшину. А що той українець має звязки з Кетті, за це він ручить своєю головою. Блінов відповів, що він накаже стежити за Кеттиним помешканням... того українця передасть добрій опіці, а з Кетті він уже сам упорається.

— Прошу до канцелярії, пане товаришу-комісаре... Там є телефон... або я довіреним післанцем відішлю пакетик...

Вони пішли.

Трубайло зміркував, яка небезпека загрожує Арсенові, Кетті, а може і йому самому.

Миттю заскочив до кабінету ч. 3.

Кетті була сама. В кількох словах зясував їй ситуацію. Арсена треба якнайскоріше попередити, щоб тікав, бо буде біда. Ії, Кетті, теж не омине кара, коли в неї в хаті арештують шпигуна. Треба щось робити, часу не можна гаяти.

Трубайло вибіг з кімнати.

Кетті на хвилину задубіла.

Тікати? Але-ж, коли побачуть, що вона втікла, нароблять алярму. Тоді вже далеко не втечеш. Краще покищо не подавати вигляду, що вона знає про справу і стежити за подіями, маючи на увазі головне: приспати Блінова.

Приспати?

З поспіхом кинулася Кетті до своєї торбинки.

Ось він, той пакетик — морфіна...

Всипала порошок до комісарового келиха, розколотила ложечкою. Кілька разів глибоко відіхнула, щоб заспокоїти нервову тремтіння свого тіла і сіла на крісло.

У відчинених дверях станув усміхнений Блінов, за ним якийсь нервовий, з несамовитим виразом Жорж.

Біля порога комісар закінчив розмову:

— Подати десерт і каву і... більше сюди не показуватися... Розумієте?...

— Слухаю, пане-товаришу...

Опинившись віч-на-віч із своїм ворогом, Кетті якось заспокоїлася. З неймовірною силою спалахнуло почуття самооборони і підбило всі інші почування.

— Що там трапилося? — запитала з легким хвилюванням; та вже з першим звуком голосу почувала себе певніше.

— Нічого... дрібний випадок — відповів Блінов: — Тепер же війна... всяке буває... що хвилини щось нового.

Він пильно, сверлючи її очима, дивився на неї.

— Ну, що, Кетті, випемо за наше кохання?

— Чому-ж би ні?

— І... і ви залишаєтеся тут зо мною?

— Певно...

— Як довго схочу?

— А невже-ж мені тут погано?

— Вас... ніхто не чекає?

Він знечевя кинув це питання, а сам стежив за рисами її обличчя. Кетті на гру відповідала грою.

— Дивне питання. Аджеж коли я тут... то значить, що хочу бути з вами... з тобою...

Вона зальотно труснула кучерями і кокетливо усміхнулася.

Блінов знизав раменами:

— Побачимо, що принесе нам ранок... Ну, то за наше кохання!

— До дна! — з запалом вигукнула Кетті і одним духом випила шампана.

Блінов також випив.

— Сталося... — наче щось відірвалося від Кеттиного серця.

Трубайло і Жорж внесли ще якісь страви, каву, забрали непотрібний посуд і вийшли. Трубайло кинув багатомовний погляд на Кетті, наче підбадьорував її. Ледве помітно вона притакнула головою. Цей погляд додав Кетті відваги: вона не сама, не безпомічна; є люди, що так само думають і відчують, як і вона; може вони допоможуть, підтримають в останній хвилині.

— Навіть шампанського не можуть доброго

дати, а гроші беруть, — невдоволено бурмотів Блінов: — Треба хіба горілкою запивати...

Перехилив велику чарку коняку.

Блінов звалився на отоману. Кетті прикрила його плащем, папери з теки вибрала і заховала на грудях. Обережно вийшла з кімнати, замкнула двері і ключ узяла з собою. У коридорі не було нікого, вона вислизнула задніми дверима поза сценою і побігла додому.

Часу було мало. Хотіла летіти, а ноги — якись неслухняні, чужі. Хвилини, що здавалися такими довгими, підганяла тривожна думка: „Коли б не пізно... коли б устигнути... ану ж уже заарештували?“

Одна думка обхопила всю істоту: побачити Арсена живого, вільного; передати папери — доказати, що вона прислужилася йому і своєму народові, як могла, як уміла.

Ще не знала, що хоче зробити далі, чи має втікати вперед наосліп, чи порадитися з Арсеном? Якби тільки встигнути, знайти хоч одну хвилиночку часу!...

Ось ще пробігти цю довжезну вулицю... кілька домів...

В її кімнатці світло...

Богу, дякувати — він — дома!...

Коли Кетті вбігла до кімнатки, деяку часинку не могла промовити слова.

— Що з тобою, Катрусю? — кинувся до неї Арсен.

Поспішно виняла зза пазухи папери і подала. З одного погляду він оцінив їх вартість: найновіший диспозиційно-оперативний наказ із різними поясненнями, додатками.

— Де це ти взяла, Катрусю?

— Не питай... часу нема... Арсене, коханий, тікай... негайно, бо тебе заарештують!... — похапливо і зі сльозами в голосі кидала словами.

— Хто? З якої причини?...

— Тебе пізнав Жорж. Він — чекіст. Комісар черезвычайки уже дав наказ зловити тебе... Вони пізнали тебе, знають, де ти.

Арсен зрозумів:

— Збирайся, Катрусю... разом тікаймо... — майже наказував: — Нічого не пакуй, тільки те, що найконечніше на себе і в руку... Ну, скоро...

Кетті почала нервово скидувати до валізочки всякі дрібні речі. Арсен сховав папери й одягався. Минуло кілька хвилин. На ганку затупотіли чийсь кроки і до кімнати влетів увесь лютий Жорж.

Він не мав часу чекати аж Блінов вийде з кабінету і дасть якесь точне розпорядження. Блінов випередив його своїм усміхом при Кетті, він випередить його там, де сам передчуває другого, ще небезпечнішого суперника. Він рішив не чекати на прихід агентів з „чека”, а погнався сам арештувати шпигуна. Коли його очмаліла заздрість не могла досягти комісара Блінова, тоді з усією ненавистю звернулася проти того молодого українця.

— Стій! Руки ввєрх! — зарєвів чекіст; в руці він тримав револьвер.

Арсен прислухався — на ганку, в сінях нікого більше не чути; отже він тільки один... не має помічників. Миттю вихопив свій револьвер і вистрілив до Жоржа. На нещастя револьвер затявся, і не вистрілив. Заки Арсен міг всунути новий набій, Жорж підніс револьвер, який був нахилив на хвилину. Та ще швидше Кетті кинулася між них і на всю довжину закрила собою Арсена.

Наче ляснув батіг — підтятою квіткою впала Кетті на підлогу.

Удруге піднести руку до стрілу Жорж уже не встиг — Арсенова куля поцілила його в чоло.

Арсен не розумів, як це так усе хутко сталося. Кинувся до Кетті, приложив вухо до грудей:

— Ні, я тільки в руку... — прошепотіла вона. — не вмру. Але ти втікай...

— Кетті, кохана, я не можу тебе так саму...

— Мусиш... зараз збіжуться люди...

Справді, заки Арсен міг рішитися залишити саму ранену дівчину, кімната вже виповнилася сусідами:

— Бачите того старого дурня — говорила Кетті показуючи на Жоржа — стріляв до мене із заздрощів... Добре, що я мала револьвер. Той пан, що вбіг сюди перший, не мав уже часу...

Арсен стояв уже при дверях так, немов би належав до принагідних гостей...

— Так, я хотів... — пробував він машинально щось сказати — треба би по лікаря...

— Сповніть свій обов'язок — сказала Кетті до нього, підкреслюючи кожне слово, щоб він зрозумів, що тут не йде про її рану ні про її особу.

Арсен збіг по сходах і кричав усім стрічним, щоб покликали лікаря до тої шансонетки з „Імперіялю”. Його рука тримала в кишені весь час револьвер — може за хвилину нова куля буде призначена для нього.

Він повинен був вернутися нагору до Кетті і чекати — —

Тепер уже не було б сумніву, як скінчилась би така сцена за годину, дві. Його присутність тільки збільшила би вину Катрусі. Розстріляли б обоїх. А так крім Жоржа ніхто з чекістів не знав певно, хто саме ховався в кімнаті Катрусі.

Він ішов яко мога швидко вулицею і стримував себе, щоб не зрадити свого поспіху, не звернути на себе уваги.

Тепер уже не мав сумніву щодо кохання Кетті. Вона врятувала йому життя власною кровю. Може ще заплатить за це власним життям... від рани або на суді. Почував для себе якусь дивну погорду, якби втівав із фронту. Може це ще гірша зрада — на фронт не всі йдуть добровільно, а присягу кохання він склав із власної волі... обіцяв Кетті з нею одружитися і... тепер покидає її як чужу, вирікається її.

Та у хвилинах, коли людина рішає про власне життя і бачить чужу смерть, думка починає не раз працювати з незвичайною ясністю, з льогікою, що рівняється суворим законам смерти.

Кохання — велика річ і для нього люди жертвують усім, забувають нерозумно за найвищі обов'язки. Та понад кохання особисте здіймається ще вищий ідеал: — любов батьківщини, не егоїстичне, себелюбне почування, а служба ідеалові загалом.

Нерозумно на полі бою треба покинути найближчого друга і бігти в атаку, бо рятуючи тих, що впали можна вирятувати тільки одиницю, а програти бій, що рішає про тисячі та мільйони, про завтрашній день і майбутність.

Серце билосся йому в грудях на доказ, що він кохає, та зараз при серці лежали папери, що нагадували щось вище від болів і потреб власного серця. Образ Катрусі стояв увесь час перед його очима і гнав його вперед. Він мусить якнайшвидше віддати ці папери, бо від них залежить успіх наступу, а потім — —

Потім він готов вернутися сюди ще раз, на нову небезпеку, щоб побачити Кетті; допомогти їй, узяти з собою...

І так думки випереджують його кроки, його думки...

*

Кетті хотіли поставити під суд, але вона була неприємна. Її відставили до шпиталю з тим, що негайно, як видужає, стане перед військовим судом. Кілька днів вона лежала в гарячці, пізніше вдавала неприємну, щоб якомога продовжити свою недугу.

На фронті події змінювалися з такою швидкістю, що трагедії одного міста сходили до незначних випадків.

Раніше, ніж можна було сподіватися, большевики мусіли покинути місто. Заки вони встигли змінити свої пляни, на цьому відтинку вже почався новий наступ українських військ.

Трубайло і на цей раз не забув про Кетті. Він нанявся до шпитальної служби і зумів якось дістатися до павільону, де лежала Кетті. Коли большевики евакуювали своїх недужих, він зумів винести її крадькома — буцім-то до військового авта — до кімнатки одного сторожа.

Що думала собі Кетті про Арсена, коли він так несподівано залишив її?

Що думав Арсен на свободі, коли вона приходила йому на думку і він не міг мати від неї звістки?

Людина у шпиталі має багато часу, щоб передумати своє життя і відділити в ньому промені від тіней.

Людина серед боїв на фронті легко вчиться жертвувати своїм життям і цінити його за найкращі звичайні хвилини — спокою.

Пів години після того, як частина української армії, де служив Арсен, назад верталася до покиненого недавно міста, Арсен знав уже, що Кетті залишилася тут і — живе...

— Знаєш що — сказав їй Арсен — зробимо всім твоїм товаришкам велику несподіванку. Піде-

мо до „Імперіялю” як гості і будемо дивитися на це видовище, як чужинці...

— І я замовлю для своїх товаришок таку солідну родинну вечерю, якою приймають найближчих, скажімо на імянини...

І коли вони йшли вулицями руч-об-руч як пара закоханих, забували, що в отому самому місті вони були героями трагедії і що поза містом іде надалі боротьба за свободу і за те у що людина вірить на дні свого серця.

ДОСІ ВИЙШЛИ У БІБЛІОТЕЦІ „ДІЛА“:

1. Улас Самчук: „Віднайдений рай“, — новелі.
2. Софія Яблонська: „З країни опію та рижу“. (Кількадесятя ілюстрацій).
3. Барбе Д'Оревілі: „Чортиці“, переклав М. Рудницький.
4. Бальзак: „Чародійна шкіра“, переклав В. Софронів.
5. і 6. Ольга Кобилянська: „Апостол черні“, повість, (2 томи).
7. і 8. Василь Масютин: „Два з одного“, повість (2 томи)
9. Ірина Вільде: „Бе восьма“, повість (вичерпане).
10. Кнут Гамсун: „Під осінніми зорями“, повість переклав М. Ставничий.
11. В. Будзиновський: „Як чоловік зійшов на пана“.
12. Володимир Бірчак: „Золота скрипка“.
13. Сальваторе Фаріна: „Любов оповита брехнею“ перекл. М. Островерха (повість і новелі).
14. Юрій Косач: „Клубок Аріадни“, новелі.

PG3948
.Z78K9

DO NOT REMOVE FROM POCKET

DEMCO

3 0000 116 475 009